

SAHA TÜRKÇESİNDE AYI İLE İLGİLİ ÖRTMECE SÖZ VARLIĞI

Gülsüm KILLI YILMAZ*

Öz: Saha Türkçesi “ayı” ile ilgili söz varlığı bakımından büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Bunları büyük bir bölümü ayı ile ilgili inanışlar sonucunda ortaya çıkmış örtmece adlardır. Bu çalışmada Saha Türkçesinde ayı anlamında kullanılan yüze yakın sözcük tespit edilmiştir. Ayının adlandırılmasıyla ilgili söz varlığını öncelikle genel olarak ayıyı ifade eden doğrudan adlandırmalar; ayının türlerinin adlandırılması; ayının yaş ve cinsiyetine göre adlandırılması biçiminde sınıflandırmak mümkündür. Bunların dışında ayının bir de örtmece adları vardır. Örtmece olarak kullanıldığı tespit edilmiş olan 66 sözcük ya da söz öbeğinin anlamından yola çıkılarak şöyle bir sınıflandırma yapmak mümkün olmaktadır: 1) akrabalık ilişkilerini ve insanın yaşlılık dönemini belirten adlar; 2) unvanlar ve saygı bildiren hitap biçimleri; 3) ayının gücünü ve büyüklüğünü ifade eden adlar; 4) ayının davranış özelliklerini belirten adlar; 5) ayının fiziksel özelliklerini belirten adlar (gövdasının iriliği, kürkünün özellikleri, dişleri); 6) ayının yaşadığı yer ve yaşam biçimiyle ilgili adlar; 7) zamirler; 8) ödünçlenmiş “ayı” anlamındaki sözcükler; 9) diğer (anlamı ve kökeni ile ilgili açık bir bilgiye ulaşamayan, ancak muhtemelen ödünçleme ya da sesbirimsel değiştirme yöntemiyle oluşmuş olan adlar). Bu örtmece adların üretiminde türetme, ödünçleme, eğretileme, ad aktarımı, dolaylama, zamirleştirme, sesbirimsel değişiklik örneklerine rastlamak mümkündür.

Anahtar Sözcükler: Saha (Yakut), ayı, örtmece ad, tabu, adlar, söz varlığı.

Euphemistic Vocabulary about “Bear” in Sakha Turkish

Abstract: Sakha Turkish has a great variety in terms of the vocabulary regarding “bear”. Most of them are euphemistic names which were derived due to the beliefs about the bear. In this study, almost 100 words referring to the word “bear” in Sakha Turkish were detected. We have classified the vocabulary in terms of direct names referring to “bear”, the types of “bear” and age and gender of “bear”. In addition to these, the word “bear” has euphemistic names. Following classification is made in consideration of 66 words or phrases which are found euphemistically used: 1) words expressing kinship relations and the old age of the human; 2) titles and address forms reflecting respect; 3) words expressing the power and size of the bear; 4) words expressing behavioral features of the bear; 5) words expressing physical features of the bear (size of its body, characteristics of its fur, teeth); 6) words regarding the environment and life style of the bear; 7) pronouns; 8) borrowed words meaning “bear”; 9) other names (we do not have clear information about meanings and origins of these, however they were probably created with the methods of borrowing or phonemic replacement). We can find examples of derivation, borrowing, metaphor, metonymy and periphrasis, pronominalization, phonemic replacement in production of these euphemistic names.

Keywords: Sakha (Yakut), bear, euphemism, taboo, names, vocabulary

* Doç.Dr., Ankara Üniversitesi DTCF Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü. Ankara/TÜRKİYE. E-posta: gulsumkilli@gmail.com

1. Giriş

Avrasya, Kuzey Asya ve Amerika'yı kapsayan geniş bir bölgede yaşayan toplumların geleneksel yaşantısında bu bölgenin en iri yırtıcısı olan ayı çevresinde gelişmiş çeşitli inanış, geleneksel uygulama ve söylenceler önemli bir yer tutmaktadır. Bu toplumlarda ayıya pek çok insansı ve olağanüstü özellik yüklenmekte, ayının dönüşüme uğramış insanlar olduklarına inanılmaktadır. Bir yandan ayıya karşı duyulan korku, diğer yandan avın başarısı konusunda duyulan endişe, bu toplumların çoğunda ayı ile ilgili eylemlerde ve sözlerde pekçok tabunun doğmasına, ayı ile ilgili özel bir söz varlığının oluşmasına sebep olmuştur. Sibirya'nın kuzeydoğusunda, bozayı ve Kutup ayılarının yayıldığı coğrafyada yaşayan Saha Türklerinde de ayı ile ilgili zengin bir söz varlığının olduğu dikkati çeker.

Hem Avrasya, Kuzey Asya ve Amerika'da yaşayan ayı türlerine ilişkin biyolog ve çevrebilimcilerin yaptığı çalışmalarda hem çeşitli dönemlere ait kazı yerlerinde bulunan ayı türüne ilişkin kalıntıların değerlendirildiği arkeoloji çalışmalarında hem de doğrudan sözü edilen coğrafyada yaşayan toplumların dil ve kültürlerine ilişkin antropolog, folklorist ve dilbilimcilerin araştırmalarında ayı kültürünün geleneksel yaşantı, sözlü gelenek ve dildeki izleri çeşitli açılardan değerlendirilmiştir. Saha Türklerinde ayı ile ilgili geleneksel inanış ve uygulamalar V.L. Seroşevskiy, A.Ye. Kulakovskiy, V.M. İonov, E.K. Pekarskiy, N.P. Popov, N.A. Alekseyev, N. Yadrintsev, G.U. Ergis, İ.S. Gurviç, A.A. Popov gibi araştırmacıların çalışmalarında ele alınmıştır.¹ Saha Türklerinde ayı kültürü ile ilgili çalışmaların bir bölümünü de ayı kültürünün dildeki izleri, özellikle de tabu ve örtmece kavramlarıyla ilişkisi oluşturmaktadır.

2. Tabu ve Örtmece

Dilsel olarak tabu, belirli olgu ya da eylemin yasaklanması gibi, herhangi bir şeyin söylenmesi ya da bir şeyin adının söylenmesini kapsayan yasaklardır. Dilsel tabular genellikle hayvanların adları, zarar verebilecek olan kötü ruhların adları, kişilerin yasak adları, ölüm, hastalık, fiziksel yetersizlik, insanın fiziki durumu, anatomisi, kişinin cinsel hayatı, evlilik ilişkisi gibi konuları kapsar (Kopilenko 1997: 47-48). Dilsel tabuların sonucunda ortaya çıkan örtmece ya da güzel adlandırma (*euphemism*) ise kısaca “dolaysız biçimde söylenmesi uygun görülmeyen bir olguyu örtterek dolaylı yoldan anlatma” (Vardar 1998: 163) olarak tanımlanabilir.

Bazı kültürlerde konuşmacı kendisinin ruhlar, hayvanlar ve diğer varlıklar tarafından dinlendiğini, onların konuşmasını anlayabileceğini, neyin ne zaman olacağını anlayarak kendisini korkutabileceklerini (Allan, Burrige 1991: 11) ya da adı anılan varlığın hemen yanbaşı belireceğini (Vendryes 2001: 113) düşünür. Böylece belirli sözcükler tabulaşır ve yerine farklı sözcükler kullanılır. Ancak tabu sözcüğün yerine kullanılan, duygu ve çağrışım bakımından tarafsız eş anlamlı sözcükler de zaman içinde söz konusu varlık ya da durumun doğrudan adı hâline gelir (Arapova 1998: 590; Laude-Tsirtautas 1976: 72). Örtmece sözcüklerin sıradanlaşması sonucu sürekli yeni örtmece sözcüklerin ortaya çıkması ile tabu olan kült nesnesine ilişkin zengin bir söz varlığı oluşur. Örtmecelerin bu değişken

¹ Saha Türklerinde ayı kültürü ile ilgili literatür büyük ölçüde M. Duranlı (2006) ve G. Killi Yılmaz'ın (2008) çalışmalarında değerlendirilmiştir.

karakteri dilde bir yenileşme ve zenginleşme kaynağıdır (Ahmetov 1973: 4; Kopilenko 1997: 49; Vendryes 2001: 78). Belli bir kavramı karşılayan sözcüklerin çeşitliliği, eğretilmelerin oluşu söz konusu kavramın yasak olduğunun işaretidir (Kopilenko 1997: 49).

Pek çok örtmece mecazî anlam içerir. Örtmeceler dolambaçlı söz ya da deyimler, ya da kısaltmalar olarak karşımıza çıkabilir. Sözcükler kısaltılabilir veya tabu sözcüklerin bütününe ya da özel bir bölümünün yerine başka sözcükler kullanılabilir. Bir kavram başka bir kavramla ifade edilebilir, ya da bir şey belirli bir özelliği ile adlandırılır. Abartmalar yapılır. Bazı genel sözcüklerin yerine anlaşılması güç teknik terimler kullanılır. Standart dile ait sözcüklerin yerine konuşma diline özgü sözcükler kullanılır. Teknik terim tarzındaki anlaşılması güç olan sözcüklerin birçoğu ya başka dillerden alınarak ya da yeniden üretilerek oluşturulur. Pek çok dilde başka dillerden sözcükler örtmece olarak kullanılır (Allan, Burridge 1991: 14).

Örtmeceleri oluşum biçimleri bakımından Beatrice Warren (1992) şöyle sınıflandırmıştır: Biçimsel değişiklik (*formal innovation*): 1. söz yapımı araçları (*word formation devices*): a) birleştirme (*compounding*), b) türetme (*derivation*), c) kısaltma (*acronym*), d) yansıma sözcükler (*onomatopoeia*); 2. Sesbirimsel değişiklik (*phonemic modification*): a) Tersten söyleme (*back slang*), b) uyaklı konuşma (*rhyming slang*), c) fonemik değiştirme (*phonemic replacement*), d) kırpma (*abbreviation*), e) silme (*deletion*); 3. ödünçlenmiş sözcükler (*loan words*); 4. anlamsal değişiklik (*semantic innovation*): a) ayrıştırma (*particularization*), b) ima (*implication*), c) eğretilme (*metaphor*), d) ad aktarma (*metonym*), e) zıt anlam (*reversal*), f) basitleştirme (*understatement*), g) abartma (*overstatement*), h) özel adlar verme (*proper nouns*), ı) coğrafi sıfatlar verme (*geographic adjectives*) (Linfoot-Ham 2005: 230-232).

V.P. Moskvin (2001) ise örtmeceleri oluşumlarına göre şu şekilde sınıflandırmıştır: 1. Birden fazla anlama gelen konuşma temelinde oluşanlar: a) ad aktarmalı adlandırmalar, b) eğretilmeli adlandırmalar, c) Karşıtlama (*antiphrasis*); d) Söyleniş yakın başka bir sözcükle değiştirme “fonetik anıştırma (*allusion*)”; 2. Belirsizlik temelinde oluşanlar (bağlamdan tamamen çıkarılır): a) zamirleştirme (*pronominalization*, zamir ile değiştirme), b) bağlı olduğu tür ile adlandırma ve dolaylama (*periphrasis*), c) özel ad yerine niteliğini söyleme (*antonomasia*), d) Eksilti (*ellipsis*); 3. Dolaylı söyleme yoluyla: a) bir türün adının başka bir türün adının yerine kullanılması, b) kapsamlama (*synecdoche*), özellikle bütünden parçaya aktarma, c) basitleştirme (*meiosis*); 4. Doğrudan söylenmesi yoluyla: a) kitabi sözcükler, özellikle terimlerin kullanımı, b) henüz genel kullanıma girmemiş yabancı sözcükleri kullanma.

Ancak dilin çeşitli alanlarında örtmeceler üzerine yapılan çalışmalar daha farklı örtmece üretim yöntemlerine de dikkat çekmektedir.²

² Örneğin Kerry Linfoot Ham'ın Warren modelini çeşitli edebiyat eserlerindeki örtmeceler üzerinde uyguladığı çalışması (Linfoot Ham: 2005), Warren modeline uymayan örtmecelere de rastlandığını göstermektedir. Neslihan Kansu Yetkiner'in Hollanda'da Gröningen Üniversitesi'nde 2006 yılında savunduğu doktora çalışması “Blood, Shame and Fear: Self-Presentation Strategies in Turkish Women's Talk about their Health and Sexuality” başlıklı doktora tezi Warren'in örtmece sözlerin yapısal açıdan

Saha Türkçesinde ayının adlandırılmasıyla ilgili olarak türetme (*derivation*), ödünçleme (*borrowing*), eğretileme (*metaphor*), ad aktarımı (*metonymy*), dolaylama (*periphrasis*), zamirleştirme (*pronominalization*) örneklerine rastlamak mümkündür.

3. Malzeme ve Yöntem

Sözlü gelenek ve dil konusunda da önemli çalışmaları olan ünlü Saha edebiyatçı A. Ye. Kulakovskiy (1877-1926) *Nareçiya raznix mesnostey, ulusov i okrugov s pribavleniyem arxaizmov, spetsial'nix oxotniç'ix terminov, omonimov i sinonimov (okolo 760 slov)* başlıklı çalışmasında Saha Türkçesinde üçü doğrudan adlandırma, 19'u örtmece olmak üzere "ayı" anlamında kullanılan 22 sözcük kaydetmiştir. Kulakovskiy'in listesinde *a:biy*, *talkı* ve *xoxtu:la* ayının "asıl adları (*ciñnä:x a:ttara*)" arasında sayılırken *ähä* "dede" (genel ad); *äbä* "nine" (İdigirka); *oğonñor* "ihtiyar"; *toyon* "efendi, bey"; *ulu: k:l* "ulu hayvan"; *tuata:ğı* "ormandaki, ormanlı"; *oyu:rda:ğı* "ağaçlıktaki"; *arbağasta:x* "eski kürklü"; *xo:x* "şeytan" (*xo:xuy* sözünden olmalı); *kini* "o"; *mälbär* (Rusça); *moğus* "obur"; *sırğan* "korkunç"; *xaydağas* "kütük"; *xadaççı* (çevrilemeyen bir Kuzey sözü); *mappıyar* "gülünç"; *taptı:ğın* (<Ru. Toptıgin); *nakıta* (Tunguzca); *nakıyban* (*nakıta*'nın Sahacaya uydurulmuş biçimi) "koruyucu adlar (*kuttal, xaris a:ttara*)" olarak verilmiştir (1979: 411).

Çağdaş Saha ağızları üzerine çalışmalarda da ayı için kullanılan çok sayıda sözcük yer almıştır. 1976 yılında yayımlanan "Yakut Dilinin Dialektoloji Sözlüğü"nün sonunda verilen ve P.S. Afanas'yev tarafından hazırlanmış olan "Ağızlardaki Eşanlamlılar Listesi"nde yer alan *ähä* "ayı" maddesinde ikisi doğrudan ad, geriye kalanı ise örtmece olan 39 adlandırma sayılmıştır: *a:biy* ve *kiägä* doğrudan adlar, *abağa*, *äbäkkä*, *äçä:kä*, *bağhax*, *çikkıya:s*, *çıyda:x*, *ko:k*, *kuoxtula*, *mä:mäçä*, *ma:mıka:n*, *mälbär*, *mannıka:n*, *mäppä:lä*, *mi:skä*, *moñus*, *mö:mö*, *mölbör*, *mölbüöt*, *oğonñor*, *ohoko:n*, *oyu:r oğuha*, *öbügä*, *sırğan*, *sir k:l*, *talkı*, *täppihä*, *tu kinä:hä*, *tuata:hıy*, *ulu: k:l*, *ünügäs*, *xara*, *xara sañıyax*, *xaraña tü:lä:x*, *xarda:ççı*, *xardağas*, *xo:x*, *xoxtu:la* (DSYY 372) ise ayının örtmece adları olarak verilmiştir. Bu adlandırmaların bir kısmı birbirinin ses bakımından değişikliğe uğramış ya da çeşitli eklerle genişletilmiş biçimdir.

1995 yılında yayımlanan "Saha Ağızlarının Sözlüğü"nün sonunda yer alan "Ağızlardaki Eşanlamlılar Listesi"nde ise *ähä* "ayı" maddesinde 31 sözcük sıralanmıştır. Bu çalışmada *ahuñas*, *barançax*, *cılla:bit* *ähä*, *i:ltä:r*, *küönnä:x* *ähä*, *taspikıy*, *tu:ñña*, *ünügäs*, *ütälämmıt* *ähä*, *iğı*, *ıhı* ayının doğrudan adlarıdır. *Abı:y*, *ağı*, *ama:ka:*, *arğaxta:x*, *cä:ciskä*, *ciälä:x*, *mämäyi*, *mö:mö:*, *mö:müçä*, *möppö:kö:n*, *nargıça*, *ñuoğarkan ahi*, *oğonñuorku*, *öbö:x*, *öbökö:*, *öhö*, *tu toyono*, *tuala:ğı*, *tülläyi:t tu k:l*, *xara tü:lä:x* (STTT 285) sözcüklerinin ise örtmece ad oldukları belirtilmiştir. Bu sözcüklerin de bir kısmı birbirinin değişik biçimleridir.

sınıflandırılmasına dayalı oldukça geniş bir örneklem sunmaktadır. Türk kadınlarıyla cinsellik ve sağlık konularında yaptığı görüşmeler (TWIST: *Turkish Women's Interviews on Sexual and Health Topics*) sonucunda oluşturduğu korpusundaki örtmece söz ve ifadeleri yapım araçları açısından ele alan Kansu-Yetkiner, "diğer (others)" başlığı altında Warren'da bulunmayan şu araçları tespit eder: 1) Eksilteli yapılar (*elliptical structures*); 2) Dolaylı anlatım (*circumlocution*); 3) Gösterici ifadeler (*deictic expression*); 4) Anlaşılmaz tekrarlar (*vague reduplication*) (Kansu-Yetkiner 2006:126-128). Örtmece kavramı ve oluşum biçimleriyle ilgili bk. Güngör (2006), Demirci (2008).

İ. P. Pavlova “Yakut Dilindeki Örtmecelerin Leksik Sistemi” başlıklı çalışmasında 100 civarında tespit ettiği hayvanlarla ilgili örtmece adlardan 60’tan fazlasının ayı ile ilgili olduğuna dikkat çekmektedir (1996: 15). Pavlova ayı ile ilgili örtmece adların koşullu olarak kendi içinde “mikrosistemi” olan beş leksikal-semantic gruba bölünebileceğini belirtir. Birinci leksikal-semantic grup içinde en kalabalık mikrogrup “yaşça büyük, saygın” anlamını taşıyan sözcüklerdir: *ähä* “dede”, *kurcağas* “yaşlı”, *öbügä* “ata”, *kini* “o”. Hayvanın yaş bakımından ayrılmasını sağlayan iki adlandırma da bu gruba dâhildir: *ünügäs* “ergen”, *oğonhor* “ihtiyar”. Diğer bir grup iki tematik alt grubu birleştiren hayvanın özelliklerini gösteren adlandırmalardır: *sırğan* “korkunç”, *moğus* “obur”, *çı:yda:x* “korkunç” gibi korku ifade edenler ile *xara* “kara”, *xara sañiyax* “kara kürk”, *xaraña tü:lä:x* “kara tüylü”, *arbağasta:x* “kürkü olan” gibi adlandırmalar bu grupta yer alır. Son grubu ise duygusal-stilistik özellikler taşıyan adlandırmalar oluşturur: *mäppär* “eğri bacaklı”, *möppökö* “kabarık tüylü”, *mappiyar* “gülünç”. Çeşitli dillerden alıntı sözcüklerle ayının yaşantı tarzının özelliklerini gösteren iki sözcük sistemin dışında kalmaktadır: *sayıññi* “yazlık” ve *arğaxta:x* “mağarası olan” (Pavlova 1996: 13-14).

Bu çalışmada da, Pallas’ın *Zoographia*’sında (1811) yer alan malzemenin yanı sıra, E.K. *Pekarskiy*’in *Slovar’ yakutskogo yazıka* (S. Peterburg, 1913-1930, 2. Baskı 1959), P.A. Sleptsov’un redaktörlüğünde hazırlanmış olan *Yakutsko-russkiy slovar’* (Moskva, 1972), P.S. Afanas’ev, M.S. Voronkin, M.P. Alekseyev tarafından hazırlanmış olan *Dialektologičeskiy slovar’ yakutskogo yazıka* “Yakut Dilinin Ağız Sözlüğü” (Moskva 1976), M.S. Voronkin, M.P. Alekseyev, Yu.İ. Vasil’ev tarafından hazırlanan *Saxa tüölbe tılın tılcıta* “Saha Ağızlarının Sözlüğü” (Novosibirsk, 1995), I. Hauenschild’in *Lexicon jakutischer Tierbezeichnungen* (Wiesbaden, 2008) adlı çalışması, ayrıca Saha Türkçesinin söz varlığını çeşitli açılardan inceleyen eserler ile Saha Türklerinde ayı kültürünün ele alındığı antropolojik çalışmalardaki ayının adlandırılmasıyla ilgili malzeme değerlendirilerek Saha Türklerinde ayı ve ayıya ilişkin söz varlığı bütünüyle ortaya konulmaya, Saha Türkçesinde ayı ile ilgili adlandırmaların hem yapı hem de anlam bakımından nasıl bir sistem içinde olduğu anlaşılmasına çalışılmıştır.

4. Saha Coğrafyasında Ayı ve Ayının Yaşam Biçimi

Saha Cumhuriyeti’nde ayı (*Ursus*) cinsinin iki türü varlığını sürdürmektedir. Bozayı (*Ursus arctos*) ve Kutup ayısı (*Ursus maritimus*). Sahaların yoğun olarak yaşadığı Saha Cumhuriyeti’nin iç bölgeleri bozayının, Kuzey Buz Denizi kıyıları ise Kutup ayısının yaşam alanıdır. Saha Türklerinin yaşantısında bozayının daha çok yer tutması bozaya ilişkin adlandırmaların da dilde daha yoğun bir biçimde bulunması sonucunu doğurmuştur. Bozayı ile karşılaştırıldığında Kutup ayısı ile ilgili adlandırmalar oldukça sınırlıdır. Bunların çoğu Kutup ayısını tür olarak ayırıcı, doğrudan adlandırmalardır.

Ayı ile ilgili adlandırmaların mantığının kavranabilmesi için ayının yaşam biçiminin anlaşılması önemlidir. Çünkü örtmece adların çoğu ayının görünümü, davranış özellikleri ve yaşam biçimiyle ilgilidir.

Saha Cumhuriyeti’nde tayga bölgesinin tamamında varlığını sürdüren ayı türü bozayı - *Ursus arctos*’un (Saha Tü. *ähä*) yaşam alanı ormanlık bölgeyle sınırlıdır ve nadiren tundra bölgesinde rastlanır. Saha Cumhuriyeti’nde bozayı nüfusunun 2010 yılında 16 bin civarında olduğu tespit edilmiştir (Vaysman, Lyapustin vd. 2006: 9;

Doklad "Ob ekologičeskoj situatsii v Respublike Saxa (Yakutiya) za 2015 god). Sibirya'nın Uzak Doęu Bölgesinde yaşayan bozayların yetişkinlerinin boyu 2,4-2,6 m, ağırlığı ise 100-200 kg civarındadır (Vaysman, Lyapustin vd. 2006: 9). Biyologların çalışmalarına göre Batı Yakutistan'daki *Ursus arctos* Kuzey Doęu Yakutistan'da yaşayan alt tür *Ursus arctos arctos*'tan daha küçüktür. Boyut açısından olduğu gibi renk açısından da Saha Cumhuriyeti'ndeki ayı türü çeşitlilik göstermektedir. Tüy rengi açık sarıdan neredeyse siyaha yakın bir tona kadar değişim göstermektedir. Diřilerinin tüyleri erkeklerinkine göre daha uzundur. Ayılar eylül ayında inlerini hazırlamaya başlarlar. İnlerini genellikle ağaçların köklerinin altına yapan ayılar, inlerine giderken kendi izlerini karıştırmaya ya da kaybetmeye alışlar. Kuzeydoęu Yakutistan'daki dağlık tayga bölgesinde ise mağaraları in olarak kullandıkları görülebilmektedir. Eylül sonu ekim başlarında ilk kar düşmeden ya da düşer düşmez ayılar inlerine çekilmeye başlarlar. Karların henüz tamamen erimediği nisan mayıs aylarında inlerinden çıkan ayıların temel besinini bitkiler oluşturur. Daha çok orman meyveleriyle beslenirler. Daha dağlık bölgelerde yaşayanlar ise daha çok am fıstıklarıyla beslenir. Hayvansal gıda ayıların beslenmesinde oldukça küçük bir yer tutar. Özellikle ilkbahar ve yaz başlangıcında karıncalar onların temel hayvansal gıdalarıdır. Çeřitli kuř türleri ve kemirgenler ise ayıların diyetinin küçük bir parçasını oluşturur. Balıkçıların bıraktığı ağlara takılan balıklar da ayıların besinidir. Nadiren geyik cinsi hayvanlara saldırır. Ancak ayıların at, inek gibi ev hayvanlarına saldırması sık karşılaşılan bir olaydır. Ayıların a kaldıklarında kendi türlerine de saldırıp yedikleri görülür (Mordosov 2006: 21-27). Doęada 25-30 yıl kadar yaşayan bozayılar 4-5 yaşlarında erişkin sayılırlar. 8-10 yaşlarında ise büyümelerini tamamlamış olurlar (Vaysman, Lyapustin vd. 2006: 13).

Sovyet ncesi çalışmalarda Saha Türklerinin ayı avını ne Şekilde gerçekleştirdikleri ve avlanan ayıdan ne Şekilde faydalandıklarına sık sık dikkat çekilmiştir. Örneğin E.K. Pekarskiy ve N.P. Popov'un notlarına göre Sahalar, ayının tüylerini ayak terlemesine karşı, dişlerini ise diş ağrısı için kullanıyorlardı (1928: 18). Ayının yağı tüberküloz ve mide hastalıklarına karşı kullanılıyordu. V.M. İonov açık kahverengi renkli ayının postunun "*sata*", yani yağmur yağdırmak için kullanılan "*yada taşı*" işlevinde kullanıldığını bildirmektedir. Ayının içeriğiyle birlikte kurutulmuş safra kesesi Őiřlikleri iyileştirmeye yarıyordu (İonov 1916: 057). Günümüzde ise Saha Cumhuriyeti'nde Rusya'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi ayıların avlanmasının en önemli sebebi safrasıdır (Mordosov 2006: 30).

Saha Cumhuriyeti'nde Kuzey Buz Denizi kıyılarında yaşayan Kutup ayısı (Lat. *Ursus (thalarctos) maritimus*, Saha T. *maņan āhā*) 2,5-3 m boyu ve 700 kg'a ulaşan ağırlığı ile bölgenin en iri yırtıcısıdır. Yaşamını genellikle buz üstünde ve deniz canlılarını avlayarak geerir. Nüfusunun tehlikeli derecede azalması sebebiyle avlanması ancak olağanüstü koşullarda özel izinle mümkündür (Vaysman, Lyapustin vd. 2006: 13-14). *Oçerki puşnogo dela v Yakutii* (1927, İrkutsk) başlıklı çalışmaya göre Yakutistan'da nadir olarak bulunan Kutup ayısının yaşantısı hakkında avcılar pek fazla bir Şey bilmemekteydi ve ticari değeri yoktu (Timofeyev-Tereşkin 1927: 20).

5. Saha Türkçesinde Ayı ile İlgili Örtmece Adlar

Ayı kültürünün canlı olduğu diğer toplumlarda olduğu gibi Saha Türklerinde de ayı ile ilgili adlandırmaların çokluğunun temel sebebini ayıya ilişkin inanışlar ve tabular oluşturmaktadır.

Ayı, Sahalarda en çok saygı duyulan yaban hayvanlarından, onun olağanüstü nitelikleri olduğuna inanılır. Örneğin kış uykusundaiken öldürülen ayı mutlaka avcıdan intikamını alacaktır. Kulakovskiy, ininde uyumakta olan ayının mutlaka uyandırılması ile ilgili geleneğin kendi döneminde de sıkı bir biçimde uygulandığına dikkat çekmiştir. Ayı tesadüfen birinin yoluna çıkarsa, yolcu kendisine dokunmaması için yalvarır, silahsız olduğunu ve daha önce hiçbir ayıya dokunmadığını söyler. Eğer bu sözler ayının hoşuna giderse yolcu serbest bırakır (Kulakovskiy 1979: 54). Kışın evde bile ayı hakkında kötü konuşmamak gerekir. Çünkü ayı rüyaları aracılığıyla her şeyi öğrenir ve intikam alır. Dış görünüşleri ve akıllarıyla diğer ayılardan ayrılan şaman ayılar da vardır. Bu ayılar genellikle yüzlerce ayı öldürmüş olan usta avcılarının karşısına çıkar ve bu karşılaşma avcının kaderini belirler (Kulakovskiy 1979: 54). Saha avcılar ayı avına çıkarken bu konuda kimseye bir şey söylememeye çalışırlar, tersi durumda ayı duyup kendi önlemlerini alabilir. Hatta avcının yurduna gelerek çocuğunu kaçırabilir (Zelenin 1929: 19).

Zelenin'e göre ayının her şeyi duyup anlaması ile ilgili inançların altında yatan gerçek, ayının iştme duyusunun hassaslığıdır. Bu bakımdan pek çok hayvan insana göre çok ileridir ve bu özellikleriyle hayvanlar ilkel insanda hayranlık ve şaşkınlık uyandırmış olmalıdır. Zamanla ayının her şeyi duyabilmesi ile ilgili inanç, onun rüyaları ve şamanistik olarak her şeyi önceden bilme gücü ile ilişkilendirilmiştir. Her durumda bütün halklarda en iyi biçimde korunan inanç ayının her şeyi duyduğu ve "yere dayayarak" etrafı dinlediği "yer kulakları" olduğu inancıdır (Zelenin 1929: 20; Drenkova 1930: 426). Bu iyi duyma özelliğine insanları anlayabildiği inancı da eklenmiş böylece avcılarının sözlü yasakları ortaya çıkmıştır. Yabani hayvanlar adlarının söylendiğini duyarak avcının kendine bir kötülük yapmak üzere hazırlandığını anlarlar ve kaçıp saklanırlar. Bu inançla avcılar av sezonu içinde av hayvanlarının adını ya hiç söylemezler ya da bu hayvanların adını başka adlarla değiştirirler. Böylece avcı avın başarısını riske etmemiş olur. Av ile ilgili eşyaların adlarının da başka adlarla değiştirilmesinde aynı düşünce yatar (Zelenin 1929: 22).

N. M. Yadrintsev (1890), N.N. Haruzin (1899), J.G. Frazer (1919), D.K. Zelenin (1929), A.M. Zolotarev (1934), L.P. Potapov (1929), N.P. Dyrenkova (1930), J. P. Roux (2005) Doğu Avrupa ve Kuzey Asya'da hayvanların insanları anladığı, hatta kendi aralarında insan diliyle konuştuklarına dair inançlara ait pek çok örnek sunmaktadır. Paleoasya halklarına komşu olarak yaşayan Rus kolonistlerde de aynı biçimde ayının kendisi hakkında konuşulan her şeyi duyduğu inancı, bu yüzden ayı hakkında kötü bir şey söylememe, övücü şeyler söyleme, ayının öç alacağı gibi inanç ve uygulamalar vardır (Zelenin 1929: 17).

Doğu Avrupa ve Kuzey Asya halklarında tabu olgusunu inceleyen D.K. Zelenin, Doğu Avrupa ve Kuzey Asya'da Slav, Fin-Ugor, Yafetik, Türk, Moğol ve Paleoasya gibi çok farklı kökenden halklarda tabu sözler bakımından dikkate değer bir farklılık bulunmadığını belirtmiştir. Zelenin bu durumu tabu olgusunun eskiliğinin yanı sıra adı geçen halkların coğrafi olarak komşuluğu, çevreleyen koşulların benzerliği ve kültürel etkileşim ile de açıklamaktadır (1929: 3-4). XI. yüzyılda yazılmış olan

Divanü Lugati't-Türk'te Kıpçakların ayıya *aba* "baba" adını verdiklerinin söylenmesi, ayı ile ilgili tabunun Eski Türk çağında da var olduğunu göstermektedir (Roux 2005: 293). Yabani hayvanların insanı duyup anlayabilecekleri inancı Sibiryalı Türklerinin tamamında vardır. Bu yüzden de yabani hayvanların çoğunun adı tabudur ve örtmece adlarla değiştirilirler (Çankov 1987: 86; Killi Yılmaz 2008: 433-451).

Sahalarda yasak adlar için ayrı bir sözcük vardır: *ulaxan a:t* "büyük ad". Zelenin bunu, "boşuna kullanılmaması gereken büyük ad" olarak açıklar (1929: 122). Sözlü yasakların yerine kullanılan özel ifadeler için ise *xarista:n* sözcüğü kullanılır. "Korumak, acımak, iktisat etmek" anlamındaki *xarista:-* fiilinin zarf-fiil biçimidir. Pekarskiy, *xarista:n ätär/ätillär tul* ve *xaristu:r tul* ifadelerini "bir nesneye şanssızlık ya da başarısızlıktan korumak için önlem olarak verilen koşullu ad, koruyucu" olarak açıklar (P. III, 2938). Bunun tersi *xarsa suox* "korunması gerekmeyen, yasağın olmadığı"dır (P. III, 3377). Bugün de Saha Türkçesinde dilbilimsel bir terim olarak örtmece anlamında *xaris tul* sözcüğü kullanılmaktadır (Afanas'yev 1996: 73).

Saha Türklerinin dilinde ayının cinsine ve yaşına bağlı adlandırılmaların çeşitliliğinin yanısıra ayının çok sayıda örtmece adının bulunuyor oluşu hem ayının Saha Türklerinin yaşantısındaki önemine hem de ayı adı ve ayıya ilişkin eylemlerdeki korku ve yasakların gücüne işaret etmektedir. Saha Türklerinde Ortak Türkçe **adıy*'dan gelişmiş biçim kayboluş, yerine geçen örtmece adın da tabulaşması ile "ay" anlamında altmıştan fazla örtmece sözcük ortaya çıkmıştır. Sadece ayının kendisinin değil ayının organlarının da farklı adları vardır. Örneğin ayının kulağı için diğer canlılar için kullanılan *kulga:x* yerine *ihillä:-* "kulak kabartmak" fiilinden türemiş olan *ihilli:r*, *ihilli:re*, *ihilliägä* "duyar, duyan" sözcükleri; burnu için *murun* yerine *sıtırğa:-* "koklamak" fiilinden türemiş olan *hitırgı:r*, *hitırgı:ra* "koklar, koklayan" sözcükleri, kalbi için *süräx* yerine aslında "damar" anlamına gelen *noxta* sözcüğü; midesi için *is* yerine *kıyma* "bağırsak" sözcüğü; derisi için *tiri:* yerine *darpi* ya da *dapki* sözcükleri, *üllük* "kürk örtü" sözcüğü, "iki üç yaşındaki ayının kürkü" anlamında *küskäs* "tüylü, kabarık" sözcüğü; ayının dişi için *ti:s* yerine *talkı* "deri işleme aleti"; göğsü için *tüös* yerine "ortalığa saçılmak, yayılmak" anlamındaki *näläy-* fiilinden türemiş olan *näläyär*, *näläyärä* "saçılan" ya da "çeşitli boncuklarla işlenmiş gerdanlık" anlamındaki *tühülük* sözcüğü; ayının kanı için *xa:n* yerine *kua* "kav"; ayının yağı için *tühülgä* "ziyafet"; ayının ayağı için *atax* yerine *lopata*, *lappa:kıta* (< Ru. *lopata* (*lonama*) "kürek kemiği") sözcüğü kullanılır (STTT 285; DSYY 372). Ayı avı ile ilgili de ayrı bir söz varlığı oluşmuştur. Örneğin ayı avı için *buossa:-* veya *buosta:-* fiilleri (P. I, 563), ayı kapanı için *soxso* yerine *külüñkä* (< Ru. *kulemka* (*кулемка*) "küçük yabani hayvanlar için kapan"); "ayı kapanı kurmak" anlamında *mas kötöğü:* "ağacı kaldırmak"; "ayı öldürmek" anlamında örtmece olarak *muna:rt-* "kaybetmek", *tobo:-*, *tokkuy-* sözcükleri kullanılır (DSYY 372; STTT 285).

Bu çalışmada Saha Türkçesinde ayı anlamında kullanılan altmıştan fazla örtmece ad tespit edilmiştir. Örtmece adların büyük bir bölümü tür, yaş ya da cinsiyet sınırlaması olmaksızın genel olarak "ay" kavramını karşılar. Bununla birlikte Saha Türkçesinde ayı için kullanılan örtmece adların doğrudan anlamları dikkate alındığında büyük bölümünün hem genel olarak ayıyı hem de bozayı ifade ettiği anlaşılır. Özellikle ayının kürküne ilişkin olarak koyu rengi ifade eden sözcüklerin

(*xara, xaraña*), yaşadığı yer ile ilgili “orman, ağaçlık” anlamındaki (*tia, oyu:r*) sözcüklerinin bulunduğu söz öbekleri daha çok bozayıyı işaret etmektedir.

Örtmece olarak kullanıldığı tespit edilmiş olan 66 sözcük ya da söz öbeğinin anlamından yola çıkılarak şöyle bir sınıflandırma yapmak mümkün olmaktadır: 1) akrabalık ilişkilerini ve insanın yaşlılık dönemini belirten adlar; 2) unvanlar ve saygı bildiren hitap biçimleri; 3) ayının gücünü ve büyüklüğünü ifade eden adlar; 4) ayının davranış özelliklerini belirten adlar; 5) ayının fiziksel özelliklerini belirten adlar (gövdesinin iriliği, kürkünün özellikleri, dişleri); 6) ayının yaşadığı yer ve yaşam biçimiyle ilgili adlar; 7) zamirler; 8) ödüncülenmiş “ayı” anlamında sözcükler; 9) diğer (anlamı ve kökeni ile ilgili açık bir bilgiye ulaşılamayan, ancak muhtemelen ödüncüleme ya da sesbirimsel değişiklik yöntemiyle oluşmuş olan adlar).

5. 1. Akrabalık İlişkilerini ve Yaşlılık Dönemini Belirten Adlar

Sibirya grubu Türk lehçelerinin tamamında akrabalık bildiren “dede, ata, baba, amca, kayınbirader, dayı, anne, nine” gibi sözcüklerle insanın yaşlılık dönemini ifade eden “yaşlı, ihtiyar” anlamındaki sözcükler ayının örtmece adı olarak sıkça kullanılmaktadır (Killi Yılmaz 2014: 321-322). 1972 yılında Tofaların sözlü geleneğini kayda geçiren R.A. Şerhunayev’in, ayının adları ilgili yaptığı derlemede *iresañ* “dede” adının kaynağı olarak ayının insana benzerliği, dolayısıyla insanın uzak atası olabileceği düşüncesi vurgulanmıştır. Ayı insan gibi iki ayak üzerinde yürüyebilir, ön ayaklarını el gibi kullanabilir, yuvasını düşünölmüş bir biçimde hazırlar, kendine çalı çırpı ve yosunlardan yatak yapar, ininin deliğini bir “tıkaç” ile kapar, böylesine güçlü ve akıllı olan hayvan adeta insanın uzak atasını hatırlatmaktadır (Mel’nikova, 1994: 171-172). Soyotlar da ayının insan gibi bitki köklerini yemek için toprağı kazması, orman meyvesi, çam fıstığı, mantar, bal gibi yiyecekler yemesi, iki ayağı üzerinde yürümesi gibi bakımlardan insanla pek çok benzerlik kurar, ayının insan aklı ve zekâsına sahip olduğunu düşünürler. Hakasların bir kolu olan Kaçlar da ayının daha önce insan olduğuna inanırlar. İnsan gibi iki ayağının üstünde yürüebilmesi, ön ayaklarının ele benzemesi ve el gibi kullanabiliyor oluşu, derisi yüzölüp sırtüstü yatırıldığında insana olan benzerliği bunun delilidir (Zelenin 1929: 100). Sahalar da derisi yüzölen ayının insana benzediğini düşünürler (Seroşevskiy 1993: 636; Kulakovskiy 1979: 55).

Sibirya Türk halklarında ayının insana ya da insanın ayıya dönüşmesi ile ilgili çok çeşitli söylenceler vardır: Sahalarda ayıya dönüşen hamile kadının ayı çocuklar doğurması (Kulakovskiy 1979: 55), Karagaslarda kavga eden kardeşlerden birinin ayıya dönüşerek ayıların atası olurken diğerinin Karagasların atası olması (Dyrenkova 1930: 423), Altaylarda çok yemek yediğı için ailesinin sürekli şikayetlendiğı gencin ailesine kızarak ormana gidip ayıya dönüşmesi (Verbitskiy 1893: 137), Tuvalarda Erlik Han’ın votka yüzünden insanı ayıya dönüştürmesi gibi (Dyrenkova 1930: 424). Altaylardaki bazı soyların da atasının ayı olduğu kabul edilmektedir (Dyrenkova 1930: 425; Roux 2005: 291).

N.N. Haruzin’e göre pek çok toplumda ayının adının “baba” vb. akrabalık adları ile örtülmesi hayvanın gerçekten söz konusu toplumun atası ya da babası olarak görülmesi ile ilgili değildir. Sadece kendisi hakkında konuşulanları duyabilme yeteneğine sahip olan olağanüstü özellikteki hayvanın tepkisini çekmemek için kullanılan okşayıcı bir sıfat ya da sözden ibarettir (1899: 12). Roux’a göre ise

aksine, ayı adının baba, ata gibi akrabalık adlarıyla örtülmesini ayıya duyulan saygı ile ilişkilendirmektense bunları oldukları gibi almak gerekir (Roux 2005: 293).

(1) *abağa* “amca” → “ayı”; Saha Türkçesinde “amca (babanın erkek kardeşi)” (YakRusSl. 27) anlamına gelen *abağa* sözcüğü Pekarskiy’in sözlüğünde “soyun en yaşlısı; amca; kızılağaç; erkek lâkabi; yer adı ve soy adı” olarak geçmektedir (P. I, 1 *abağa*). Bu sözcük Saha Türkçesinin ağız sözlüğüne göre Tatta rayonunda ayı için örtmece ad olarak kullanılmakta ve “ayı” anlamına gelmektedir (DSYY 39). Bu sözlükte sözcük Moğolca *avaq* “amca” sözü ile karşılaştırılmıştır. Sözcüğün kökeni ile ilgili farklı görüşler vardır. Araştırmacıların çoğu Moğolcadan (YMo. *abaya* “amca” > Saha *abağa*) Türkçeye geçtiği görüşündedir (Kałuzyński 1961: 15; TMEN I, 108; Lİ 1999: 125). Yakut Dilinin Etimolojik Sözlüğü’nde ise, daha önce Radloff’un da dikkat çektiği gibi (1863: 622) *aba* “baba” + *ağa* “ağabey” > *abaka*, *abağa* biçiminde açıklanmakta ve sözcüğün Türkçeden Moğolcaya geçtiği ileri sürülmektedir (ESYY 57).

(2) *äbä*, *äbä:kiy*, *äbäkkä* “nine” → “ayı”; tarihsel ve çağdaş Türk lehçelerinde kalın ve ince sıradan ünlülü çeşitli varyantlara sahip olan, hem kadın hem de erkek akrabaları kapsayan bu sözcüğün eski biçimi genellikle kalın sıradan kurulmaktadır (ESTYa I, 158-159 *apa*; VEWT 21 *apa*, *aba*; ED 5a-b *aba:/lapa:/ebe:/epe.*; EDAL 513 P_{Türk} **apa*); *Divanü Lugati’it-Türk*’te Oğuzlarda *ebe*, Karluk Türkmenlerinde *epe* olarak (DLT 247) verilen ve Kıpçak sahasında da 14. yüzyıldan itibaren *ebe* “büyük nine, ebe” biçiminde tanıklanan bu sözcük (ED 5a-b) ayı adının örtülmesi için de kullanılmıştır. Saha, Dolgan, Anadolu Türkçesi gibi çeşitli lehçelerde sözcüğün ön sıradan ünlülü biçime geçmesi Moğolca etkisiyle açıklanmaktadır (EDAL 513). Saha Türkçesinde *äbä* sözcüğünün ilk anlamı “nine” olmakla birlikte sıkça nehir, göl, orman adlarının, hastalık adlarının örtülmesinde de kullanılmaktadır. Bu sözcük *Zoographia*’da “*Ebbae* ve *Ebbacha* (anus)” biçiminde “*Ursus arctos*” başlığı altında kaydedilmiştir (PALLAS 64). V.M. İonov *äsä*’nin “erkek ayı”, *äbä* “nine”nin ise “dişi ayı” için kullanıldığını belirtmiştir (Zelenin 1929: 108). Ancak bugün kaynaklarda *äbä*’nin özellikle “dişi ayı” için kullanıldığı ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Pekarskiy *äbä* sözcüğünü “nine, baba ya da annenin annesi, kız kardeş; yaşlı kadınlara saygıyla hitap biçimi; örtmece olarak yolda konaklanacak yer; Oymyakon ve Verhoyansk’ta ‘ayı’” (P. I, 215-216) anlamlarıyla kaydetmiştir. Günümüz standart Saha Türkçesinde *äbä*, “nine” anlamındadır ve nehir, göl, orman adlarının yerine kullanılır, sevgi ve küçültme eki almış biçimi olan *äbäkkä* ise “nine sözcüğünün sevgi ve küçültme biçimi; ayı” anlamlarıyla bulunur (YakRusSl. 535). Çağdaş Saha ağızlarında Abıy ve Verxnekolımsk’ta *äbä* (DSYY 317); Verxnekolımsk’ta 1. teklik kişi iyelik eki almış biçimiyle *äbäm* “ayı” (DSYY 318), Abıy, Srednekolımsk, Verxnekolımsk’ta küçültme biçimiyle *äbäkkä* (DSYY 318); Allaixovsk’ta *äbäkä* (DSYY 318); Sakkırır’da *äbä:kiy* (DSYY 318) biçiminde “ayı” anlamında örtmece ad olarak kaydedilmiştir. Dolgan Türkçesinde de sözcüğün anlam alanı Sahacayla uygunluk gösterir: Dolgan *äbä* “nine; nehir”; *äbäkä*: “nine; ayı” (DW 42).

(3) *äçä:kä*, *ähäkän* “dede, dedecik” → “ayı”; Bugün ayının doğrudan adı hâline gelmiş olan *ähä* “dede; ayı” sözcüğünün küçültme ve sevgi gösteren +*kä*, +*kä:n* ekini almış biçimleri örtmece ad olarak kaydedilmiştir: *ähäkän* “ayı” (Şçerbak 1961: 131); Srednekolımsk rayonu ağ. *äçä:kä* “ayı” (DSYY 324). *ähä* “dede; ayı” sözcüğü köken

olarak Eski Türkçe *eçi* “ağabey”, “amca” ve/veya *eçü* “ata” (örneğin *eçüm apam* ikilemesinde) sözcükleriyle ilgilidir (ED 20a 1 *éçi*; ED20b *eçü*; DLT 247: *éçi* “yaşça büyük olan erkek kardeş” (DLT 247)). Ölmez’e göre bu sözcük Eski Türkçe *atı* “yeğen” sözcüğünün Moğolcaya *açi* biçiminde geçmesi ve sözcüğün tekrar Moğoldan ödünçlenmesiyle ortaya çıkmıştır: ETü. *atı* “yeğen” > Mo. *açi* > ETü (Uygur) *açi* (Ölmez 2007: 67). Bu sözcük Sibiryaya grubu Türk lehçelerinin çoğunda erkek akrabaları ifade etmek üzere kullanılır: Saha (yd) *ähä* “dede; ayı” (YakRuSl. 548), Saha ağ. Srednekolmsk, Verhnekolmsk rayonlarında *äçä*: “dede” (DSYY 324); Dolgan *ähä* “dede; ayı” (DW 43); Tofa *aca* “baba” (TRRTSl. 13), *a’ha* “ağabey” (TRRTSl. 13); Tuva *aça* “baba” (TuvRusSl. 77); Hks.- Sagay ağ. *aca* “ağabey; amca; yaşlı akraba” (HakRusSl. 92); Şor *aça* “ağabey; amca” (ŞRRŞSl. 18); Alt. *açi* “babanın küçük erkek kardeşi; erkek kardeşin kız ve erkek çocukları, torunları” (OyrRSl. 23).

(4) *kırçağas* “yaşlı, ihtiyar” → “ayı”; Pekarskiy *äsä* maddesi altında ayının diğer adları arasında *kırçağas*’ı da saymıştır (P. I, 308). Pekarskiy *kırçağas* “yaşlı” sözcüğünün *kıry-* “yaşlanmak” fiilinden türediğini belirtmiştir. *Kırçağas* sözcüğü “yaşlı, ihtiyar” anlamlarının yanı sıra “soyun yöneticisi, reis” gibi anlamlarıyla da kaydedilmiştir (P. II, 1406). Saha Dilinin Büyük Açıklamalı Sözlüğü’nde de *kırçağas* sözcüğü ayı anlamında örtmece ad olarak verilmiştir (STBUT V, 326). bk. (38) *ta kırçağasa*.

(5) *oğonñor*, *oğonñorku* “ihtiyar” → “ayı”; Standart Saha dilinde *oğonñor* sözcüğü “ihtiyar; koca; saygıdeğer (yaşça büyük kişiye saygılı hitap biçimi)” anlamlarına gelir (YakRusSl. 266). Pekarskiy bu sözcüğü *oğonyor*, *oğoncor* ve *oñnyor* biçimlerinde ve “yaşlı, ihtiyar; *kırçağas* *oğonyor* “çok yaşlı kişilere saygıyla hitap biçimi; ayı; şeytan” anlamlarıyla vermiştir. Ayrıca *oğonyor*’un ayı anlamında kullanımına *ta oğonyoro* “ormanın ihtiyarı” öbeğini de örnek olarak vermiştir (P. II, 1783). Yakut Dilinin Diyalektolojik Sözlüğü’nde *oğonñor* sözcüğünün Allaixovsk, N’urba, Nam, Olekma, Ust’-Aldan rayonlarında “ayı” anlamında örtmece söz olarak kullanımına dikkat çekilmiştir (DSYY 183). N. Poppe sözcüğün etimolojisini **oγançar* > **oγonçor* > *oγoncor/oγonyor* biçiminde göstermektedir. +*çar* Moğolca küçültme ekidir. Poppe’ye göre *oñnyor* biçiminde açık olarak görülen *oñon* bölümü Moğolca *oñgon* “ongun” sözcüğünden gelişmiştir (1961: 139-140). İrkutsk bölgesindeki Bodoybo Sahalarında *oğonñorku* biçimi “ayı” anlamında örtmece söz olarak kaydedilmiştir (STTT 141). Bu sözcük ayının çeşitli özelliklerini, ya da yaşam alanını belirten sözcüklerle öbek oluşturup yine “ayı” anlamında örtmece söz olarak kullanılabilir. bk. (39) *ta oğonñoro*, (44) *arğaxtaax oğonñor*, (59) *mälbär oğonñor*.

(6) *öbögön*, *öbügä* “dede, ata” → “ayı”; Moğoldan ödünçlenmiş olan *öbügä* sözcüğü (YMo. *ebüge*, Ordos *öwögö* vb. IACUTICA 69) standart Saha Türkçesinde “ata” (YakRusSl. 282) anlamındadır. Bu sözcüğü Pekarskiy *äbügä*, *öbügä*, *ömügä* biçimleriyle tespit etmiş ve Vilyuy Sahalarında “ata” anlamının yanı sıra “ayı” anlamında kullanıldığını belirtmiştir (P. I, 219; II, 1910). Çağdaş Saha ağızlarından Abıy, Nijnekolmsk, Vilyuy ve Suntar rayonları ağızında *öbügä* (DSYY 191), Habarovsk Bölgesindeki Udsk Sahalarında *öbökö*; Ust’-Yan ağızında *öbö:x* biçiminde ayının örtmece adı olarak kaydedilmiştir (STTT 148). Altay Türkçesinde

de ayının örtmece adı olarak kullanılmaktadır: Alt. *ta:y öbö:n* “dayı (annenin erkek kardeşi); ayı” (Yaimova 1990: 94).

5.2. Unvanlar ve Saygı Bildiren Hitap Biçimleri

Geçmişte kullanılan, yönetici, hükümdar ya da soy liderini belirten çeşitli unvanlar “ayı” anlamında kullanılmaktadır. Bu unvanlar çeşitli dönemlerde Türkçeye ve Sahacaya geçmiş ödünçlemelerdir. Bunlar hükmetme açısından ormanın iyesi olan ayı ile *kinä:s*, *toyon* ya da *ma:mık* arasında benzerlik ilişkisi kurularak eğretilme yöntemiyle üretilmiş örtmece adlardır. Rusçadan ödünçlenmiş olan *kinä:s* (< Ru. *князь*) sözcüğünün örtmece ad olarak tek başına kullanımına rastlanmamıştır. *Kinä:s* ve *toyon* sözcükleri, ayının hükümlerlik alanını belirten *oyu:r* “orman”, *ta* “orman, tayga” sözcükleriyle birlikte öbek oluşturularak da kullanılmaktadır. Saygı bildiren hitap biçimleri ise Rusçadan ödünçlenmiş olan anne ve babaya saygıyla hitap biçimleridir.

5.2.1. Unvanlar

(7) *ma:mık*, *ma:mıka:n*, *mannıka:n* “hükümdar, yönetici” → “ayı”; Pekarskiy’in sözlüğünde *ma:mık* “1) özel bir ip, urgan, kement; 2) *kinees* unvanı kabul edilene kadar olan dönemde hükümdar ya da yöneticinin unvanı” (II, 1513) açıklamalarıyla verilmiştir. Sözcük çeşitli kaynaklarda ilk anlamıyla Evenkçeden (Evenkçe *mavut* “urgan”) ödünçlenmiş olarak gösterilmektedir (Romanova vd. 1975: 164; STBUT VI, 179). Saha Türk yazı dilinde sözcük sadece birinci anlamıyla bulunmaktadır: Saha yd. *ma:mık*, *ma:mıkta* “‘*knyazets*’ unvanı kabul edilene kadar olan dönemde görevli kişinin unvanı” (STBUT VI, 179). Saha Türkçesinin çeşitli ağızlarında “ayı” anlamında örtmece ad olarak kaydedilmiştir: Saha ağ. *ma:mık* “1) özel bir ip, urgan, kement; 2) *kinees* unvanı kabul edilene kadar olan dönemde hükümdar ya da yöneticinin unvanı” (P II, 1513). Suntar rayonu *ma:mıka:n* “bozayı” (DSYY 154); Olekma rayonu *mannıka:n* “ayı” (DSYY 156). Sözcüğün ayı için kullanılması sözcüğün ikinci anlamı ile ilgilidir. Ormana hükmeden ayı ile hükümdar arasında hükmetme bakımından benzerlik ilişkisi kurulmuştur.

(8) *toyon* “hükümdar” → “ayı”; Eski dönemlerde Çinceye Türkçeye geçmiş olan (*toyn* < Çin. *tao jên*) sözcük Eski Türkçe döneminden itibaren “rahip, din yöneticisi” anlamlarında görülmeye başlanmıştır ve çağdaş Türk dili alanında sadece Saha Türkçesinde tespit edilmiştir. (ED 569a *toyn*; VEWT, 484 *tojyn*). Pekarskiy’in sözlüğünde sözcüğün “hükümdar, yönetici, başkan; kayınpeder; (örtmece) kartal; (örtmece) ayı; iskambilde kral; yönetim; düşünce” gibi pek çok anlamı sıralanmıştır (P III, 2706-2708). Çağdaş Saha Türkçesinde “bey; aile reisi; yönetici; kartal” anlamlarıyla tespit edilebilmektedir (YakRusSl. 387). Bu sözcük ayının yaşam ya da hükümlerlik alanını belirten sözcüklerle öbek oluşturup yine “ayı” anlamında örtmece adlar üretebilmektedir. bk. (35) *oyu:r toyono*, (41) *ta toyono*.

(*) *kinä:s* “hükümdar, soyun lideri”. bk. (40) *ta kinä:hä*.

5.2.2. Saygı Bildiren Hitap Biçimleri

(9) *ba:tıssa* < Ru. *batyuška* (*бабушка*) “babaya saygıyla hitap biçimi” → “ayı”; Rusçada eskicil bir sözcük olan *batyuška* (*бабушка*) babaya saygı ile hitap biçimidir (TSRYa, 38). Saha Türkçesinin Bulun rayonu ağızında (DSYY 56) ve Sakkırır ağızında (Voronkin 1984: 159) bu sözcük ayının örtmece adı olarak kullanılmaktadır.

(10) *ma:tu:s* < Ru. *matuška* (*mamyuka*) “yetişkin hanımlara saygıyla hitap biçimi” → “ayı”; Rus dilinde “anne” ya da “yetişkin hanımlara saygıyla hitap biçimi” olarak kullanılan *matuška* (*mamyuka*) (TSRYa 346) Saha Türkçesinin Amma, Megin Kangalası rayonu ağızlarında *ma:tu:s* biçiminde “dişi ayı” anlamında örtmece ad olarak kullanılmaktadır (DSYY 56). Ayrıca sözcüğün *ma:tu:ska* biçiminin pek çok rayonda ve Dolganlarda çiçek hastalığının örtmece adı olarak kullanımı tespit edilmiştir (DSYY 155; P. II, 1538; DW177).

5.3. Ayının Gücünü ve Büyüklüğünü İfade Eden Örtmece Adlar

(11) *bögö* (*büökä?*, *bigä?*) “sağlam, güçlü, kudretli” → “bozayı (*Ursus arctos*)”; Pallas’ın *Zoographia*’sında *Ursus arctos* başlığı altında Saha Türkçesinde kaydedilen sözcüklerden biri de Pallas’ın kaydettiği biçimiyle *Poeagai* (*terribilis*)’tir (PALLAS 64). Pekarskiy’in sözlüğünde ve günümüz Saha Türkçesi sözlüklerinde bu sözcüğe anlam ve ses bakımından uyan bir sözcük tespit edilememiştir. Ancak Pekarskiy’in sözlüğünde “vaşak (*Felix lynx*)” ve “Kutup porsuğu (*Gulo borealis*)” anlamında da kullanıldığı belirtilen “sağlam, güçlü, kudretli” anlamlarındaki *bögö* (P. I, 514-515) (< Mo. krş. YMo. Böke, Hal. *böx*, Bur. *büxe*, Kal. *böx* (Rassadin 1980: 5)) sözcüğünü andırmaktadır. *Zoographia*’daki hayvan adlarını inceleyen L. Károly bu adı *bigä* ya da *bögö* olarak okumuş ve “güçlü” olarak anlamlandırmıştır (2008: 302). Muhtemelen örtmece addır.

(12) *ulu: k:l* “ulu yabancı hayvan” → “ayı”; Saha Türkçesinde *ulu: k:l* “ulu hayvan” ayıya duyulan saygıyı ifade eden örtmece adlardandır. *Ulu:* “büyük” (OTü. **uluγ*) ve *k:l* “yabancı hayvan” sözcüklerinden kurulu ad öbeğinde, yabancı hayvanlar âlemi içinde büyüklük veya yücelik özelliğine sahip olan ayı dolaylı olarak işaret edilmektedir. Saha ağ. *ulu: k:l* “ayı” (P. II, 1376), Verxnekolımsk *ulu: k:l* “ayı” (DSYY 259).

(13) *xadaççı*, *xarda:ççı*, *xarda:tçı* “cesur, atak” → “ayı”; Pekarskiy bu sözcüğü çeşitli Türk lehçelerindeki *karçığay*, *karçığa*, *karça:*, Buryatça *xars(ts)aga*, Moğolca *xarçağay* “atmaca” sözcükleriyle karşılaştırmıştır. Pekarskiy’in sözlüğünde sözcüğün birinci anlamı “şahin (Ru. *cokol*)” ikinci anlamı “cesur, atak; ayı”dır (P. III, 3360). Pekarskiy, V.M. İonov’a dayanarak sözcüğün *xadaççı* biçimini de vermektedir (P. III, 3227). Kulakovskiy de ayının örtmece adları arasında *xadaççı*’yı saymış, sözcüğün çevrilemeyen bir kuzey sözcüğü olduğunu belirtmiştir (1979: 411). Günümüz Saha Türkçesinde *xarda:ççı* konuşma dilinde “atmaca” anlamındadır (YakRusSl. 484). Bu sözcük, “şahin” ya da “atmaca” gibi yırtıcı kuşların davranış özelliği dolayısıyla “atak, cesur” anlamı kazanmış olmalıdır. Daha sonra bu nitelik ayının davranış özelliklerinin bir parçası olarak düşünülerek ayıyı adlandırmak için kullanılmış olabilir (atmaca ya da şahin → cesur, atak → ayı). bk. (31) *xara tia xarda:ççita* “kara ormanın yiğidi”.

5.4. Ayının Davranış Özelliklerini Belirten Örtmece Adlar

(14) *çı:yda:x* “korkunç” → “ayı”; DSYY’ya göre bu adlandırma Srednekolımsk’ta kullanılmaktadır (DSYY 304). İ.P. Pavlova, Saha Türkçesinde korku ifade eden *çı:y* ünleminden türediğini belirtmiştir (1996: 14). Türetme yöntemiyle üretilmiş olan bu örtmece ad, ayının korkutucu olma özelliğine dikkat çekmektedir. Bu bakımdan bir ad aktarmasıdır.

(15) *ko:k, xo:x, xox, koktu, ko:ktula, kuoxtu, xoxtu:la* “aç; yabanileşmiş” → “ayı”; Çağdaş Saha Türkçesinde *xoxtu* sözcüğü “aç kalmış, yabanileşmiş” anlamıyla konuşma dilinde yaşamaktadır. Kulakovskiy *xoxtu:la* sözcüğünün ayının doğrudan adları arasında vermiştir (1979: 411). Pekarskiy’in sözlüğünde sözcük, *xox* “ayı” biçimindedir (P. III: 3538). Saha ağızlarında da bu anlamıyla yaşamaktadır: Saha ağ. *xo:x* “ayı” (DSYY 291) Abıy, Srednekolimsk, Verxnekolimsk rayonları *ko:k* “ayı” (DSYY 115); Nijnekolimsk *ko:ktu* “ayı”; İrkutsk Vilayeti Nyuy ulusu *kuoxtu* “ayı” (P. I, 1237); Lenskiy rayonu *kuoxtu* “ayı” (DSYY 126); *xoxtu:la* “ayı” (DSYY 294) < Tung. Evenk. *huy~hūy, huh, huyi, huyun* “aç; yabanileşmiş; ayı; serbest gezen ayı (*ein sich herumtreibender Bär (медведь-шатун)*) (IACUTICA 227). Sözcük muhtemelen başlangıçta kış için yağ depolamadığı ve kış uykusuna yatmadığı ya da erken uyandığı için saldırgan bir biçimde çevrede dolaşan ayıyı ifade ederken daha sonra genel olarak “ayı” anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Ayının belirli bir özelliğinin adı “ayı”ya aktarılmıştır.

(16) *moğus, moñus* “açgözlü, obur; canavar” → “ayı”; Saha ağızlarında *moğus* (DSYY 159) ve Olekma rayonunda *moñus* (DSYY 160) sözcükleri “ayı” anlamında örtmece ad olarak kullanılmaktadır. Sahaca-Ruşça sözlükte *moğus* “açgözlü, obur; Saha masallarında obur ve aptal bir karakterin adı” (YakRusSl. 240) biçiminde açıklanmaktadır. Pekarskiy sözlüğünde sözcüğün *moğus, moñus* ve *mañus* biçimlerini vermiştir: *moğus* “obur” (P. II, 1578); *moñus* “obur; ayı; efsanevi canavar” (P. II, 1578) 1590); *mañus* “obur, açgözlü; masallardaki obur karakter; iki soyun adı; yer adı” (P. II, 1527). Pekarskiy sözcüğü, “çiğnemek, ağız dolusu yemek” anlamlarına gelen *mañuy-, moñuy-* (II, 1527, 1590) fiillerinin -s fiilden isim yapma eki almış biçimi olarak açıklamıştır. Kałuzyński ise tersi bir süreç ile *mañus* veya *moñus*’tan *mañuy-, moñuy-* fiillerinin gerileyici türetme (*регрессивная деривация*) ile ortaya çıktığı, sözcüğün *mañus, moñus* biçimlerinin ise Moğolca *mañus* “insan yiyen masalsı canavar” sözünden geldiği görüşündedir (IACUTICA 307-308). Bu sözcük Altay Türkçesinde de ayının gücünü ifade eden örtmece adlar arasında sayılmış ve *mogus~moñus~moñus~mo:s* “güçlü”, “dev” (negatif çağrışımla); “parazit”; “canavar” anlamları verilmiştir. Kumandı ağzında *mogis* “becerikli” anlamındadır. Altay destanlarında *moñus* sözcüğü çeşitli destan kahramanlarının adının parçası olarak bulunur ve aşağı dünyadaki çeşitli işgalcileri ifade eder. Yaimova, özellikle çeşitli komşu halkların folklor malzemelerine dayanarak bu sözcüğü açıklamaya çalışmış, sözcüğün Moğol ve Mançu-Tunguz dillerinde de bulunduğu dikkat çekmiştir. Kalmıkçada *mañus* “masallardaki bir canavarın adı; güçlü, sağlam”, Buryatçada *mañgadxay* “çok başlı canavar”, Moğolcada *mañus* “masallardaki canavar”, Evenkçede *mangi* “ayı” ve “masal kahramanı, dev, şeytan, atalar ruhu, yerin ruhu” anlamlarındadır (Yaimova 1990: 100-102). Yaimova G.M. Vasilyeviç’e dayanarak eski bir Orta Asya halkı olan içinde Türk, Moğol ve Mançu-Tunguz gruplarını içine alan Mangıtların adında da bu sözcüğün bulunduğunu belirterek anlam değişmesini şöyle göstermiştir: güçlü boy birleşimi → yabancı, düşman → masalsı ya da mitolojik karakterde canavar (Yaimova 1990: 100-102). Bu sözcük diğer Güney Sibirya Türk lehçelerinde de vardır. Tuva Türkçesinde *mangis* “canavar, vampir”; “obur”; “parazit” (TuvRSl. 288); *amirga mangis ~ amirga moos* “canavar” (TuvRSl. 59) anlamlarındadır; Hakasçada *mo:s* tamamen folklorik bir anlama “insan yiyen canavar” anlamındadır ve kötü kahramanların

adına eklenen bir parçadır (HakRusSl. 252). Hem Sahacadaki *moñus*, *moğus* biçimleri, hem de Altaycadaki *moñus* biçimi halk anlatılarındaki olumlu olmasa bile oldukça güçlü bir karakteri işaret etmektedir. Çeşitli varlıkları, insanları açgözlüce yemesi olumsuz ve ürkütücü bir özelliktir. Bu varlık ile ayı arasında sahip olduğu güç, doğurduğu korku, bitmeyen yeme isteği bakımından benzerlik kurularak hem Saha hem de Altaylarda mitolojik ya da masalsı canavarın adı örtmece ad olarak kullanılmıştır.

(17) *sırğan*, *starğan* “yabani, yırtıcı” → “ayı”; Kulakovskiy *sırğan* sözcüğünü “korkunç” anlamıyla vermiş ve ayının örtmece adları arasında saymıştır (1979: 411). Yabani ve saldırgan olma özelliğini belirten sözcük, bu özelliği taşıyan ayının örtmece adı olarak kullanılmıştır: Saha yd. *sırğan* “yabani, yırtıcı” (YakRusSl. 361), Saha ağ. *sırğan*, *starğan*, *sırxa* “aç, açlıktan zayıflamış; ayı”, *sırğan ähä* “açgözlü, kızgın ayı” (P. II, 2481-2482), *sırğan* Gornıy, Nyurba, Olekma rayonları “ayı” (DSYY 221) < Mo. YMo. *şırqa*, Ordos, Bur. *şarxa*, Kal. *şarxa* (IACUTICA 85).

(18) *siämäx kıl* “obur hayvan” → “ayı”; *siämäx kıl* “obur hayvan” (Skryabina, 2017: 179) ayının örtmece adlarındandır. Pekarskiy’in *ye-* fiili ile ilişkilendirdiği *siämäx* sözcüğünü “obur, açgözlü” anlamlarıyla vermiştir (P. II, 2189). Ayının çok yemek yeme davranışına dikkat çekilerek dolaylı bir biçimde hayvanlar âlemi içinde ayı işaret edilmektedir.

5.5. Ayının Fiziksel Özelliklerini Belirten Örtmece Adlar

5.5.1. Gövdesinin İriliği ve Genel Görünümü

(19) *arday ahi:la:x* “iri ve seyrek köpek dişi olan” → “ayı”; Saha Türkçesinde *arday ahi:la:x* “keskin köpek dişi” söz öbeğinin ayı için kullanımına A.M. Şerbak dikkat çekmiştir (Şerbak 1961: 131). Pekarskiy’in sözlüğünde *arday* sözcüğünün anlamı “ara, yarıktır” (P. I; 147). Çağdaş Saha Türkçesi sözlüğünde ise bu sözcük yoktur. Ancak sözcüğün köken bakımından ilişkili olduğu *arcay-* fiilinin anlamı “iri ve seyrek dişlerini göstermek” (YakRusSl. 46) olarak verilmiştir. *Arday* “seyrek” ve *ahi:la:x* “köpek dişi olan” (< *ahi:* “köpek dişi” (OTü. < *azı*) + *LA:X* sıfat yapan ek) sözcüklerinden kurulu öbek, ayının dişlerinin özelliğine dikkat çekerek dolaylı bir biçimde ayıyı ifade etmektedir.

(20) *xardağas* “kütük parçası” → “ayı”; Kulakovskiy “kütük” anlamındaki *xardağas* sözcüğünü ayının örtmece adları arasında saymıştır (1979: 411; DSYY 283). Pekarskiy, bu sözcüğü “uzun ağaç parçası, kütük” ve örtmece ad olarak da “yaylı tüfek” anlamıyla vermiştir (P.III, 3357). Ayının genel fiziksel görünümü ile kütük parçası arasında benzerlik ilişkisi kurularak oluşturulmuş örtmece addır.

(21) *mappıyar* “gülünç (görünüştü)” → “ayı” “ayı”; Kulakovskiy ve Pavlova *mappıyar* sözcüğünü “gülünç (*uymıuoë*)” (Kulakovskiy 1979: 411; Pavlova 1996: 14) açıklamasıyla vermişlerdir. Pavlova bu adlandırmayı duygusal ve stilistik çağrışımları olan örtmece adlar arasında saymıştır (1996: 14). *Mappıyar* sözcüğü *marbay-* ya da *mappay-* fiili ile ilişkili olmalıdır. Pekarskiy’in sözlüğünde *marbay-* fiili “şişmiş yüzü ve şişkin göbeğiyle hoş olmayan bir görünüşe sahip olmak” (P. III, 1529) olarak açıklanmıştır. Sahaca-Rusça Sözlük’te ise bu fiil *mappay-* biçimindedir ve anlamı “şişman ve iyi yürekli bir yüzü olmak; aptal bir suratı olmak”tır (YakRusSl. 235). Ayının gövdesine göre büyükmüş gibi görünen dolgun yüzü ve şişkin görünen karnına işaret edilerek ayı kastedilmektedir.

(22) *mäppär* “eğri bacaklı” → “ayı” “ayı”; İ.P. Pavlova (1996: 14) ve A.A. Skryabina (2017: 179) *mäppär* sözcüğünü “eğri bacaklı” anlamında ayının örtmece adları arasında saymıştır. Sözcük standart dildeki *mäppäy-* “(yüz hakkında) dolgun, yuvarlak gibi görünmek ya da olmak” (STBUT VI, 416) fiiliyle ilişkili olmalıdır. Ayının bacaklarının eğriymiş gibi görünmesi özelliği belirtilerek ayı işaret edilmektedir.

(23) *talkı* “deri işleme aleti” → “ayı”; DLT’de *talqu* “dürülmüş, eğrilmiş herhangi bir şey”, *talqu yışıg* “bükülmüş ip” biçiminde geçen (DLT 525) sözcüğü Räsänen Kalmıkça *talkı* “çene kemiği; deri işleme aleti” sözcüğü ile karşılaştırmıştır (VEWT 459). Kulakovskiy *talkı* sözcüğünü ayının asıl adları arasında saymıştır (1979: 411). Zelenin ise bazı Sahalarda *talkı* sözcüğünün ayının örtmece adı olarak kullanıldığına dikkat çekmiştir (1929: 109). Bu sözcük Kuzeydoğu ve Kuzeybatı Türk lehçelerinde genel olarak “deri işleme aleti” anlamına gelmektedir: Saha *talkı* “deri işleme aleti” (YakRusSl. 373); Saha ağ. *talkı* “deri işleme aleti, İrkutsk Vilayetinin Nyuy ulusunda ‘ayı’” (P. III, 2540), Lenskiy rayonu “ayı”, Verxnekolımsk rayonunda “ayı dişi” (DSYY 234). Zelenin, deri işleme aleti ile ayı arasında ağırlık ve büyüklük yönünden benzerlik ilişkisi kurulmuş olabileceğini belirtir.

5.5.2. Kürkünün Özellikleri

(24) *arbağas* “eski kürk” → “ayı”; Pekarskiy İonov’a dayanarak bu sözcüğün “ayı” anlamında kullanımına dikkat çekmiştir. Sahaca-Ruşça Sözlükte de “ayı” anlamında örtmece ad olarak verilmiştir: *arbağas* “(tüyü dökülmüş) eskimiş kürk; ayı” (YakRusSl. 45; P. I, 140). Bu sözcük Saha ağızlarında “yabani hayvanın derisi” anlamlarında tespit edilebilmektedir: Saha ağ. Nijnekolımsk, Srednekolımsk ve Verxnekolımsk, Verxnevilyuysk, Mom rayonları *arbağas* “yabani hayvanın derisi” (DSYY 50) < Mo., Bur. *arbai-*, Hal. *arwai-* “dağılmak, kabarmak” (IACUTICA 210). Eski, tüyleri dökülmüş kürk ile ayı arasında benzerlik ilişkisine dayalı olarak oluşturulmuş bir örtmece addır.

(25) *arbağasta:x* “eski kürklü” → “ayı”; Ayının kürkünün niteliğini ifade eden *arbağas* “tüyü dökülmüş, eski kürk” sözcüğüne addan sıfat türeten +*LA:X* ekinin eklenmesiyle oluşturulmuş bir adlandırmadır. Skryabina “kürkü olan” anlamıyla *arbağasta:x* biçimini ayının örtmece adları arasında saymıştır (2017: 179). Ayının eski kürk giymiş gibi görünmesine işaret eden bir eğretilemedir. Diğer taraftan ayının eski bir kürk giymiş gibi görünme özelliği belirtilerek ayı işaret edilmektedir. Bu bakımdan özellik-varlık, dolayısıyla parça-bütün ilgisiyle kurulmuş ad aktarma yöntemiyle üretilmiş bir örtmece addır. bk. (24) *arbağas*.

(26) *arbağasta:x kıl* “eski kürklü yabani hayvan” → “ayı”; Pekarskiy *arbağasta:x kıl* “ayı” anlamında örtmece ad olarak belirtmiştir. Ayının kürkünün durumunu belirten *arbağasta:x* “tüyü dökülmüş, eski kürklü” sıfatı ile kurulan *arbağasta:x kıl* “tüyü dökük, eski kürklü yabani hayvan” öbeği dolaylı bir biçimde hayvanlar âlemi içinde eski bir kürk giymiş gibi görünen ayıyı işaret etmektedir: *arbağasta:x* “tüyü dökülmüş eski kürklü” (YakRusSl. 45; P. I, 140), *arbağasta:x kıl* “ayı” (P. I, 140). bk. (24) *arbağas*, (25) *arbağasta:x*.

(27) *mäppä:kä:n*, *mäppä:lä*, *mäppä:häy*, *möppökö*, *möppö:kö:n* “kabarık tüylü” → “ayı” “ayı”; İ.P. Pavlova (1996: 14) *möppökö* sözcüğünü “kabarık tüylü (Ru.

мохнатый)” anlamıyla ayının niteliğini belirten örtmece adlar arasında saymıştır. Saha ağızlarında muhtemelen aynı sözcük ile ilişkili olan “ayı” anlamında çeşitli örtmece adlar kaydedilmiştir: Vilyuy rayonu *mäppä:kä:n* “ayı”, Gorniy, Vilyuy rayonu *mäppä:lä*, “ayı”, Suntar rayonu *mäppä:häy* (DSYY 170). Gorniy rayonunda *möppö:kö:n* (STTT 126) “ayı” anlamında örtmece ad olarak tespit edilmiştir. Doğal özellik-varlık ilgisi bakımından ad aktarma yöntemiyle üretilmiş bir örtmece addir.

(28) *xara* “kara” → “ayı”; Bu sözcüğün ayı için örtmece ad olarak kullanımına Pekarskiy dikkat çekmektedir. Ayının özelliklerinden biri olan kara rengi söylenerek ayı işaret edilmektedir: Saha *xara* “kara” (YakRusSl.481), Saha ağ. *xara* “ayı” (DSYY 280; P. I, 308) < OTü. *qara*. Parça-bütün ilgisi ile kurulmuş ad-aktarması yöntemiyle üretilmiş bir örtmece addir.

(29) *xara k:l* “kara/koyu (tüylü) yabancı hayvan” → “ayı”; Pekarskiy’de *xara k:l* “kara hayvan, ayı” (P. II, 1376) anlamında verilmiştir. R. Maak *xara kıl* öbeğini *äsä/ähä* yerine kullanılan adlar arasında saymıştır (1886: 135). Yabancı hayvanlar âlemi içinde kürkü “kara” olan hayvan, yani bozayı dolaylı olarak işaret edilmektedir. Benzer adlandırmalara Güney Sibiry Türk lehçelerinde de rastlanmaktadır: Tofa Türkçesindeki *kara-añ* “kara yabancı hayvan”, *kara tüktüğ añ* “kara tüylü yabancı hayvan” (Rassadin 1995: 178). Altay Türkçesinde *bara:n añ* “koyu renkli yabancı hayvan” (Yaimova 1990: 103) benzer yapıda kurulmuş örtmece adlardır. bk. (28) *xara*.

(30) *xara saññınax*, *xara sañnyax* “kara kürk (palto)” → “ayı”; Saha Türkçesinde ayının rengini işaret eden “kara” ve kürkünü işaret eden “*saññınax*, *sañnyax*” kürk, dışı tüylü kürk palto” (YakRusSl. 309 *sağñınax*; P. II, 2010 *sağnyax*, *sañnyax*, *sañnyax*) (krş. ETü. *yaku* “yağmurluk”ED 898b *yaku*; ; EDAL 884 PTürk **jaku*) sözcüklerinden kurulu *xara saññınax* “kara kürk palto” öbeği ayının kürkünün kürk paltoyla olan benzerliğine dayalı bir eğretilerdir: Saha ağ. Sakkırır rayonu *xara saññınax*; Bulun, Sakkırır rayonları *xara sañnyax* “ayı” (DSYY 282; Voronkin 1984: 159).

(31) *xara tua xarda:ççita* “kara ormanın yiğidi” → “ayı”; Pekarskiy’in sözlüğünde *xara tua xarda:ççita* öbeğinin anlamı “ayı, kurt” olarak verilmiştir (P. III, 3360). *Xara tua xarda:ççita* “lit. kara orman yiğidi” öbeğinde hem ayının rengine hem de atak ve cesurluk gibi niteliklerine dikkat çekilerek dolaylı bir biçimde ayı işaret edilmektedir. bk. (13) *xadaççi*, *xarda:ççi*, *xarda:tçi*.

(32) *xara tü:lä:x* “kara tüylü” → “ayı”; *xara* “kara”ve *tü:lä:x* “tüylü” (*tü*: “tüy” < OTü. **tü*: “tüy” (bk.ED433a *tü*:) +*LÄ:X* addan sıfat yapan ek) sözcüklerinden kurulu “kara tüylü” öbeği Olekma rayonunda ayı anlamında örtmece söz olarak kaydedilmiştir (STTT 218). Ayının tüyelerinin rengine dikkat çekilerek dolaylı bir biçimde ayı işaret edilmektedir.

(33) *xaraña tü:lä:x* “koyu tüylü” → “ayı”; Pekarskiy’in sözlüğünde “ayı” anlamında örtmece ad olarak kaydedilmiştir (DSYY 281; P. I, 308). Saha Türkçesinde *xaraña* “koyu” (YakRusSl. 483) (< OTü. **qarañju* (bk. ED 662b *qarañju*)) ve *tü:lä:x* “tüylü” sözcüklerinden oluşan öbek, ayının tüyelerinin koyu renkte oluşunu belirterek dolaylı bir biçimde ayıyı işaret etmektedir.

5.6. Ayının Yaşadığı Yer ve Yaşam Biçimiyle İlgili Örtmece Adlar

5.6.1. Ayının Ormanda Yaşaması

(34) *oyu:r oğuha* “ormanın boğası” → “ayı”; *oyu:r* “sık ağaçlık, orman” (YakRusSl. 268; P. II, 1810) (<? Mo. krş. YMo. Oyratça, Kal. õ vb. (bk. IACUTICA 64 *oi* “Wald”)) ve *oğus* “boğa” (YakRusSl. 266) < OTü. *öküz* “öküz” (bk. ED 120b *öküz* (?ököz)) sözcüklerinden kurulu *oyu:r oğuha* “ormanın boğası” ya da “orman boğası” öbeği “ayı” anlamında örtmece ad olarak Vilyuy rayonu ağzında tespit edilmiştir (DSYY 185). Gövdesinin iriliği bakımından ayı ile boğa arasında benzerlik ilişkisi kurulmuştur. Ayının yaşadığı yere işaret eden “orman” belirtilerek dolaylı bir biçimde ormanda yaşayan en iri hayvan olan “ayı” kastedilmektedir. Sibirya’da yaşayan Ruslarda da ayının “boğa (Ru. бык)” biçiminde adlandırıldığı tespit edilmiştir (Dal’ II, 312).

(35) *oyu:r toyono* “ormanın hükümdarı” → “ayı”; Pekarskiy, *toyono* sözcüğünün ilk anlamını “yönetici, hükümdar, prens” olarak vermektedir. Ayrıca sözcük örtmece olarak kullanıldığında “kartal” ve “ayı” anlamlarına gelmektedir (P. III, 2706-2708). *Oyu:r toyono* öbeğinde ayı ile hükümdar arasında hükmetme açısından benzerlik kurulmakta, hükmedilen yer olarak ayının doğal yaşamını sürdürdüğü ormanın belirtilmesiyle dolaylı olarak ayı işaret edilmektedir. bk. (8) *toyono*.

(36) *oyu:rda:ği* “ormandaki” → “ayı”; R. Maak 1886 yılındaki çalışmasında “ayı” anlamında genellikle kullanılan yani tabu olmayan adlar arasında *oyur taxı* sözcüğünü saymıştır (Maak 1886: 135). “Orman”, “sık ağaçlık” anlamına gelen *oyu:r+ TA:ĞI* addan sıfat yapan ek biçiminde kurulmuş olan *oyu:rda:ği* “ormandaki” (YakRusSl. 268; P. II, 1810) sözcüğü ayının yaşadığı yeri belirterek ayıyı işaret etmektedir. Ayının yaşamını ormanda sürdürüyor olması onun doğal bir özelliği, onun varlığının bir parçasıdır. Dolayısıyla parça-bütün ilgisine dayalı ad aktarmalı bir örtmece addır.

(37) *ta k:la* “orman hayvanı” → “ayı”; Pekarskiy *ta k:la* öbeğini İonov’a dayanarak “ayı” anlamıyla vermiştir (P. II, 1376). *Zoographia*’da *Ursus arctos* başlığı altında *Daegyllah (sylvestre animal)* biçiminde kaydedilmiştir (PALLAS, 64). Çağdaş Saha Türkçesi sözlüklerinde ve diğer kaynaklarda bu sözcük tespit edilememiştir. Sözcüğün örtmece olduğuna ilişkin bir kayıt yoktur. Ancak *ta k:la* öbeği ile benzer kuruluştaki yapılar bugün ayının örtmece adı olarak kullanılmaktadır (*k:l, sir k:la, ta toyono, ta kin:hä* vb.). Ayının yaşadığı yere dikkat çekilerek dolaylı bir biçimde, yabani hayvanlar kümesi içinde ayı işaret edilmektedir.

(38) *ta kırçağasa* “ormanın ihtiyarı” → “ayı”; Pekarskiy *kırçağas* “yaşlı” sözcüğünün *kıry-* “yaşlanmak” fiilinden türediğini belirtmiştir. *Kırçağas* sözcüğü “yaşlı, ihtiyar anlamlarının yanı sıra soyun yöneticisi, reis” anlamlarına da gelmektedir. Pekarskiy, *ta kırçağasa* söz öbeğini “ayı” anlamıyla vermiştir (P. II, 1416). *Ta kırçağasa* öbeğinde hem ayının yaşadığı yere işaret edilmekte hem de duyulan saygı bakımından ayı ile yaşlı insan arasında benzerlik ilişkisi kurulmaktadır. bk. (4) *kırçağas*. Dolaylı bir biçimde yaşamını ormanda sürdüren saygıdeğer varlığa, yani ayıya işaret edilmektedir.

(39) *ta oğonoro* “ormanın ihtiyarı” → “ayı”; R. Maak Sahaların *äsä (ähä)* yerine “ayı” anlamında genel olarak kullandıkları adlar arasında *ta oğonoro* öbeğini

de saymıştır (1886: 135). Pekarskiy de *oğonyor*’un “ayı” anlamında kullanımına *ta oğonyoro* “ormanın ihtiyarı” öbeğini örnek olarak vermiştir (P. II, 1783). Bu adlandırmada ayının yaşadığı yere işaret edilmekte hem de duyulan saygı bakımından ayı ile yaşlı insan arasında benzerlik ilişkisi kurulmaktadır. Dolaylı bir biçimde yaşamını ormanda sürdüren saygıdeğer varlığa, yani ayıya işaret edilmektedir. bk. (5) *oğonhor*, (4) *kırcağas*, (38) *ta kırcağasa*.

(40) *ta kinä:hä* “ormanın hükümdarı” → “ayı”; Eskiden Rusya’da bölge ya da ordu yöneticilerine verilen ve babadan oğula geçen bir unvan olan Rusça *knyaz* (князь) (TSRYa. 279) sözcüğü Saha Türkçesine *kinä:s* biçiminde geçmiştir. Çağdaş Saha Türkçesinde “*knyaz*; soyun lideri” anlamlarındadır (YakRusSl. 166; P. I, 1092). Saha ağızlarında (Abıy, Nam, Olekma rayonları) *ta kinä:hä* “ayı” (DSYY253) biçiminde örtmece ad olarak tespit edilmiştir. Hükmetme bakımından ayı ile hükümdar arasında benzerlik kurulmuştur. *Tia* sözcüğü ise ayının hükmettiği alanın sınırlarını belirtir. Dolaylı bir biçimde ormana hükmeden varlık olarak tanımlanan ayıya işaret edilmektedir.

(41) *ta toyono* “ormanın hükümdarı” → “ayı”; Pallas’ın *Zoographia*’sında *Dae-togonnä* (*sylvarum princeps*) biçiminde *Ursus arctos* başlığı altında kaydedilmiştir (PALLAS 64). R. Maak da *Ursus arctos* başlığı altında *ta toyono* öbeğini ayının genel olarak kullanılan yani tabu olmayan adları arasında saymıştır (1886: 135). Pekarskiy’in sözlüğünde *ta toyono* (III, 2708) “ayı” anlamında örtmece ad olarak kaydedilmiştir. Günümüz Saha ağızlarından Habarovsk Bölgesindeki Udsk Sahalarının ağzında da *ta toyono* “ayı” anlamında örtmece ad olarak kullanılmaktadır (STTT 198). Hükmetme bakımından hükümdar ile ayı arasında benzerlik ilişkisi kurularak *toyon* sözcüğü ayı için örtmece ad olarak kullanılmıştır. Hükümdar olan varlığın hükmettiği yerin *ta* “orman” olduğu belirtilerek dolaylı bir biçimde ayı işaret edilmektedir. bk. (8) *toyon*.

(42) *tata:ği*, *tata:xıy*, *tata:ñi*, *tata:yi*, *tala:ği* “ormandaki” → “ayı”; Standart Saha Türkçesinde *ta* “orman” (< OTü. **ta:γ*) sözcüğüne sıfat yapan +*TA:ĞI* ekinin getirilmesiyle oluşan *tata:ği* “ormandaki” sözcüğü örtmece olarak “ayı”yı belirtmektedir (YakRusSl. 418). Pekarskiy’in sözlüğünde sözcüğün *tata:yi*, *tata:ği*, *tata:ñi* biçimleri de aynı anlamlarla verilmiştir (P. III, 2932). R. Maak bu sözcüğü *ta taxı* biçiminde vermiştir (1886: 135). Günümüz Saha ağızlarından Verhoyansk rayonu ağzında bu sözcük *tata:xıy* (DSYY 253); İrkutsk Bölgesindeki Bodoybo Sahalarında *tala:ği* biçiminde tespit edilmiştir (STTT 197). Ayının yaşamını ormanda sürdürüyor olma özelliği belirtilerek ayı işaret edilmektedir. Parça-bütün ilgisi üzerine kurulu ad aktarmalı bir örtmece addır.

5.6.2. Ayının İninin Olması ve İnini Özenle Hazırlaması

(43) *arğaxta:x* “mağarası olan” → “ayı”; Pekarskiy’in sözlüğünde *arğaxta:x* “ayı” anlamında örtmece ad olarak verilmiştir (P.I, 144). Çağdaş Saha ağızlarından İdigir ağzında da *arğaxta:x* sözcüğü “ayı” anlamında örtmece ad olarak tespit edilmiştir (STTT 42). Saha Türkçesinde *arğax* ve *xarğax* sözcükleri “mağara, ayı mağarası” anlamındadır. Kałuzyński etimolojisi açık olmayan bu sözcükleri ETü. *qoru-* “korumak”, Moğol yazı dilinde *qorga* “kale” gibi çeşitli Türk ve Moğol dillerindeki biçimlerle karşılaştırdıktan sonra bir zamanlar Sahacada sözcüğün **orğox* ve **xorğox* biçimlerinin olabileceğini belirtmiştir (IACUTICA 240). Ayının

kış uykusuna yattığı barınağı olan “mağarasının” oluşu ayının doğal yaşam biçiminin bir parçasıdır. Parça-bütün ilişkisi ile kurulmuş ad aktarmalı bir adlandırmadır.

(44) *arğaxta:x oğonyor* “mağarası olan ihtiyar” → “ay”; Pekarskiy’de *arğaxta:x oğonyor* “mağarası olan ihtiyar” öbeği “ay” anlamında örtmece ad olarak verilmiştir (P.I, 144). Bir taraftan ayının yaşamının bir bölümünü geçirdiği barınağı olan mağarasının oluşuna dikkat çekilmiş, diğer taraftan saygınlık bakımından ayı ile yaşlı insan arasında benzerlik kurulmuştur. Mağarası olan saygıdeğer bir varlık olarak tanımlanan ayı, dolaylı bir biçimde işaret edilmektedir. bk. (43) *arğaxta:x*, (5) *oğonńor*.

(45) *ciälä:x* “evi olan” → “ay”; *ciälä:x* “evi olan” sözcüğü de STTT’da örtmece sözcük kaydıyla “ay” anlamında verilmiştir (STTT 70). Standart Saha Türkçesinde “ev, bina, daire”, konuşma dilinde de “aile” (YakRusSl. 130) anlamlarına gelen *ciä* sözcüğünü Pekarskiy Tunguzca *ǰū* ile karşılaştırmıştır (P.I, 817). Romanova vd. (1975: 165), Kaluzyński (1995: 216), Stachowski (1995: 192) gibi çeşitli araştırmacılar da sözcüğün Tunguzca ya da Tunguzcanın lehçesi olan Evenkçe’den ödünçlendiği görüşünde birleşmektedirler. (< Tung. *ǰū> Evenk. *ǰū* “yurt, ev, bina; aile; Vitim Olekma diyalekti Tungir ağzı, Çumikan diyalekti “in, mağara”; konut” (1975: 165)). *Ciä* sözcüğü STTT’da “ay” anlamında örtmece söz olarak verilmiştir (STTT 69). İnsansı özelliklerin yüklendiği ayının yaşadığı yer ile insanların yaşadığı ev arasında benzerlik ilişkisi kurulmuştur. İni kış için, âdeti bir ev gibi özenle hazırlaması ayının yaşantısının bir parçasıdır ve onu hayvanlar âlemindeki pek çok hayvandan ayırır. “Ay” anlamında kullanılan, isimden sıfat türeten ek ile genişletilmiş *ciä+LÄ:X>* *ciälä:x* “evi olan” örtmece adında da ayının kış için özenle hazırladığı bir ininin olması özelliğine dikkat çekilerek ayı işaret edilmektedir.

(46) *otu:la:x* “çalı çırpıdan çadırı olan” → “ay”; Saha Türkçesinde *otu:la:x* sözcüğünün örtmece ad olarak kullanılmasına A.M. Şerbak dikkat çekmiştir (Şerbak 1961: 131). Saha Türkçesinde *otu*: “çalı çırpıdan yapılan çadır, geçici kamp” ve ağızlarda da “ocak” anlamına gelmektedir (YakRusSl. 281; P. II, 1900; DSYY 191). *Otu*: (< Mo. **otuy*, Hal, Bur. *otog*, Kal. *otg* “soy, nesil”, Hal., Bur. *otuk* “avcı barınağı”) (ESMY II, 218) < OTü. *otay* (bk. ED 46b *ota:g*)) adının sıfat yapan +LÄ:X ekini almış biçimi olan *otu:la:x* “çalı çırpı çadırı olan” örtmece adı, ayının kendisinin hazırladığı barınağı oluşuna dikkat çekerek ayıyı işaret etmektedir.

5.6.3. Ayının Yaşam Biçimi ile İlgili Adlandırmalar

(47) *sir kɨ:la* “yer hayvanı” → “ay”; *sir* “yeryüzü, dünya; ülke; toprak; yer” (P.II, 2236; YakRusSl. 325) gibi anlamlara gelmektedir. Pekarskiy *sir kɨ:la* öbeğini “tarla sincabı” ve “ay” olarak açıklamıştır (P.II, 1376). Çağdaş Saha ağızlarında da ayının örtmece adı olarak kaydedilmiştir: Saha ağ. Allaixovsk, Bulun, Sakkırır, Srednekolmsk *sir kɨ:la* “ay” (DSYY 208). *Sir kɨ:la* “yer hayvanı” öbeği ayının genel olarak yerde, toprak üzerinde yaşamasına işaret etmektedir. Bu adlandırmanın kaydedildiği bölgeler Saha Cumhuriyeti’nin kuzeydoğusunda bulunan rayonlardır. Bu bölgedeki yabani hayvanlar kümesi içinde ayının denizde ya da suda değil de karada yaşıyor oluşu önemli bir ayırıcı özelliktir. Genel olarak yaşadığı yer belirtilerek yabani hayvanlar âlemi içinde ayı dolaylı bir biçimde işaret edilmektedir.

(48) *silis annina:ği* “kök altındaki” → “bozayı (*Ursus arctos*)”; Saha Türkçesinde hayvan adları üzerine çalışması bulunan I. Hauenschild Pallas'ta “*Ursus arctos*” başlığı altında *Sillyhs-anan-agi* (*subradicalis*) (PALLAS, 64) biçiminde kaydedilmiş olan söz öbeğini günümüz Saha Türkçesinde *silis annina:ği* biçiminde vermiştir (Hauenschild 2008: 140). Aynı söz öbeği günümüzde “kertenkele” için de kullanılmaktadır. *Silis* “kök” unsurunu bulunduran çok sayıda örtmece ad çeşitli Saha Türkçesi ağızlarında kaydedilmiştir (DSYY 206). *Zoographia*'daki hayvan adlarını inceleyen L. Károly, bu adın Pallas tarafından yanlış anlaşıldığı ve yorumlandığı görüşündedir. Károly'ya göre kök ile ayı arasında bir ilişki yoktur. Bu sözcük “kürk” anlamında *sila:s* olmalıdır. Bu durumda ayı için örtmece olarak kullanılan söz öbeğinin *sila:s annina:ği* yani “kürkün altındaki” olması daha mantıklıdır (Károly 2008: 300). Gerçekten de *sila:s* sözcüğü DSYY'de çeşitli bölgelerde “tüy, yün” anlamında örtmece ad olarak kaydedilmiştir (DSYY 220). Ancak, bozayıların inlerini ağaçların köklerinin altına (Mordosov 2006: 24) yapmayı tercih ettikleri bilinmektedir. Dolayısıyla Pallas'ın “ayı” anlamındaki söz öbeğini doğru duymuş ve yorumlamış olması da güçlü bir olasılıktır. Bu şekilde anlaşıldığında, *silis annina:ği* “kök altındaki” söz öbeğinde ayının genellikle inini ağaçların köklerinin altına hazırlamasına dikkat çekilerek dolaylı bir biçimde ayı işaret edilmektedir.

(49) *sayıññi* “yazınki, yazlık” → “ayı”; İ.P. Pavlova *sayıññi* “yazınki, yazlık” (< OTü. **ya:y* “yaz”+*in* +*ku*) sözcüğünün “ayı” anlamında örtmece ad olarak kullanımına dikkat çekmiştir (1996: 9). Kışın karın yağmasıyla inine çekilen ayı, yazın doğada daha görünür olmaktadır. Ayının doğal yaşam tarzına ilişkin bir özellik, ayının kendisini belirtmek üzere kullanılmıştır.

5.7. Zamirler:

(50) *kini* “o” → “ayı”; Saha Türkçesinde üçüncü teklik kişi zamiri *kini*'dir. Radloff bu sözcüğü *kihinki* “kişininki” > *ki:ni*: > *kini* biçiminde açıklamış, *kim* kişi soru zamiri ile de ilgili olabileceğini belirtmiştir (1908: 34). F.G. İshakov ise Çuvaş Türkçesindeki işaret zamiri *ku* ile yakınlığına dikkat çekmiştir (Korkina vd. 1982: 188-189). *Kini* zamiri ile ilgili başka bir görüş de Eski Türkçe dönüşlülük zamiri *kentü* ile ilişkilendirilmesidir (EDAL 541). Saha Türkçesinde *kiänä* (YakRusSl. 169), Dolgan Türkçesinde *giän* (DW 85) biçimindeki aitlik bildiren parçacık da yine *kentü* zamiriyle ilişkilendirilmektedir.

Söylenmesi tabu olan adın yerine zamirin kullanılması örtmece ad üretiminde kullanılan yöntemlerden biridir. Saha Türkçesinde *kini* 3. teklik kişi zamirinin “ayı” anlamındaki kullanımını Pekarskiy “Kolımlılar (Ruslarda)” kaydıyla vermektedir. Rus dilinde de ayı adının yerine 3. teklik kişi zamirinin kullanıldığı bilinmektedir (Zelenin 1929: 102-105). Bu durumda Sahalarda *kini* zamirinin ayı adını örtmek için kullanılmasının sadece Kolım Ruslarına özgü olmasını Rusçanın etkisine bağlamak mümkün olabilir. Bununla birlikte 3. teklik kişi zamirinin ayının örtmece adı olarak kullanımına Güney Sibiry Türklerinde de rastlanır. Şçerbak Altay Türklerinde tıpkı Ruslar ve Ostyaklarda olduğu gibi *ol* 3. teklik kişi zamirinin örtmece ad olarak kullanıldığına dikkat çekmiştir (Şçerbak 1961: 131). Tubalarda ve Şorlarda da *ol* zamirinin ayı adını örtmekte kullanıldığı çeşitli araştırmacılarca tespit edilmiştir (Yaimova 1990: 94; Dyrenkova 1928: 427).

5.8. Ödünçlenmiş Sözcükler

Tabu sözcüklerin ödünçlenmiş sözcüklerle örtülmesi sıkça karşılaşılan bir durumdur. Hayvanlar ya da ruhların buldukları yerdeki yerli dili anlayacağı, daha uzakta yaşayan halkların dilini bilmedikleri düşünülür. Bu yüzden Sahalar ve Tunguzlar tehlike anında Rusça konuşurlar. Bu durumda iye-ruh onları anlamaz ya da onları Rus zanneder. Onlara göre iye ruhlar Ruslara bir şey yapmaz. Bu yüzden alıntı ya da ödünç sözcüklerin sıkça örtmece ad olarak kullanıldığı görülür. Ruslarda da benzer bir inanç vardır. Örneğin Astrahan'daki Rusların dilinde *medved*' sözcüğü yoktur. Bunun yerine örtmece olarak Kazak-Kırgızlardan aldıkları *ayu* sözcüğünü kullanırlar. Kolım bölgesinde yaşayan Ruslar levrek (Ru. *окунь*) balığına Sahacadan ödünçleyerek *xaxanay* derler. Yenisey'de yaşayan Ruslar yaban keçisi için Türkçeden ödünçledikleri *yaman* adını kullanırlar (Zelenin 1929: 101, 112).

Saha Türkçesinde de ayı adı yerine Rusça ya da Tunguzcadan ödünçlenmiş sözcükler kullanılmaktadır. Sahaların sıkı bir kültürel bağ içinde buldukları Tunguzların dil ve kültüründe de ayı ile ilgili benzer inanışlar ve çok sayıda örtmece ad bulunmaktadır. Tunguzcanın lehçelerinden ödünçlenmiş “ayı” anlamındaki sözcüklerin de büyük kısmı bu lehçelerde ayının örtmece adlarıdır.

Saha Türkçesi ağızlarındaki *mälbär*, *mölbör*, *mölbüöt* örtmece adları, Rusçada ayının doğrudan adı olan *medved*' sözcüğünün Saha Türkçesinin ses düzenine uydurulmuş biçimleridir. Rusçadan *cä:ciskä* biçiminde ödünçlenen *deduško* (*dedyuko*) sözcüğünün ise bu bölgedeki Ruslar tarafından “ayı” anlamında örtmece ad olarak kullanıldığı bilinmektedir. Sözcük “ayı” anlamı dışında farklı bir anlam ile Saha Türkçesinin ağız sözlüklerinde yer almadığı için Sahalar tarafından “ayı” anlamıyla ödünçlendiği düşüncesindeyiz.

Ayı için örtmece ad olarak kullanılan iki özel ad da Rus dilinden ödünçlenmiştir (*mi:skä*, *tapt:gin*). Muhtemelen bu sözcükler de Rusçadan “ayı” anlamıyla, örtmece sözcük olarak ödünçlenmiştir. Zelenin Slavyanlarda ayının özel adlarla örtülmesinin yaygın olduğunu belirtmiştir. En yaygın adlar *Miška*, *Mihaylo İvaniç Gospodin Toptgin*, bazen sadece *Toptgin*, daha seyrek olarak *Gerasim Potapoviç* vb.'dir. Dişi ayının da çeşitli Hristiyan adları vardır: *Matryona*, *Aksinya* vb. (Zelenin 1929: 104). Saha Türkçesinde ve Güney Sibiry Türkçelerinde ayı adının bu lehçelerdeki özel adlarla örtülmesine rastlanmamıştır.

Saygıyla hitap biçimleri gibi (bk. (9) *ba:tissa*, (10) *ma:ts*) Rusçadan ödünçlenen başka örtmece adlar da vardır. Ancak bu sözcükler farklı anlamlarda da tabu varlıkların örtmece adlandırılmasında kullanılmaktadır. Ayrıca bu adların Rusçada “ayı” anlamında örtmece sözcük olarak kullanıldığına ilişkin bir bilgiye rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu sözcükler Rusçadaki anlamlarıyla ödünçlenmişlerdir. Bu sözcüklerin, Rusçadaki asıl anlamlarının bilincinde olarak kullanıldığını düşündüğümüz için anlam bakımından uygun düştikleri başlıklar altında değerlendirdik.

5.8.1. Tunguzcadan Ödünçlenmiş Örtmece Adlar:

(51) *ağı* (< ?Tung.) “ayı”; Saha Ağızları Sözlüğünde “ayı” anlamında örtmece ad olarak kaydedilmiştir (STTT 35). < ? Tung. krş. Evenk. *aki* “amca; ağabey” (EvenkRusSl. 20).

(52) *ama:ka*: < Evenk. *amākā* “ata, dede; ayı” → “ayı”; Sadın ağzında tespit edilen bu ad Evenkçeden ödünçlenmiştir. Evenkçede de “baba, ata, dede” anlamlarına gelen bu sözcük “ayı” anlamında örtmece ad olarak kullanılmaktadır (SSTMY I, 34). Saha Ağızları Sözlüğün’de ayının örtmece adı olarak belirtilmiştir (STTT 285): Saha ağ. Sadın *ama:ka* “ayı” (STTT 38). < Evenk. *amākā* “ata, dede”; “ayı” (STTT., 38; EvenkRusSl. 26; SSTMY I, 34 *amā*).

(53) *bağihax* < ? Tung. → “ayı”; Vilyuy rayonu ağzında örtmece ad olarak tespit edilmiştir: Vilyuy ağ. *bağihax* “ayı” (DSYY 57). < ? Tung. Krş. Evenk. *bākāyā* “ayı” (Hauenschild 2008: 17).

(54) *mö:mö, mö:mö., mö:müçä, mö:müsä, mä:mäçä, mä:miçä, mämä:yi* < Tung. Evenk. *mömö, mämäçä* < Yuk. *mämä* → “ayı”, “Kutup ayısı”; Voronkin’in Yukagirceden (*mämä*) Evenkçeye geçmiş olarak gösterdiği bu sözcük çeşitli ses değişiklikleri ile Saha Türkçesinin kuzeybatı ağızlarında “ayı” anlamında kullanılmaktadır. Voronkin’in çalışması ve DSYY’de bu sözcük örtmece ad olarak kaydedilmiştir Verhoyansk rayonunda *mö:müçä* “Kutup ayısı” anlamında örtmece söz olarak kullanılmaktadır: Jigansk *mö:mö*: “ayı” (STTT 126), Allaixovsk, Ust’-Yan rayonu *mö:mö* “ayı” (DSYY 163; Voronkin 1984: 166) < Evenk. *mömö* “ayı” (Hauenschild 2008: 114); Ust’-Yan, Verhoyansk rayonu *mö:müçe* “kutup ayısı” (DSYY 163; STTT 126); Allaixovsk, Ust’-Yan *mö:müse, mö:müçeke, mä:mäçä, mä:miçä, mä:mäyi* “ayı” (DSYY 171; Voronkin 1984: 166), *mämä:yi* “ayı” (STTT 130) < Evenk. *mämäçä* “ayı” (Hauenschild 2008: 109; Voronkin1984: 166).

(55) *nakita, nakyban, nakyban* < Evenk. *nakita, naki:ta* “ayı derisi, ayı” → “ayı (örtmece ad)”; Kulakovskiy *nakita* sözcüğünü ayının örtmece adları arasında saymış ve sözcüğün Tunguzcadan ödünçlendiğini belirtmiştir (1979: 411). Bu sözcük Pekarskiy’de *nakyban* biçimiyle “ayı” anlamında verilmiş ve sözcüğün Amga bölgesinde kullanıldığı belirtilmiştir. İonov da ayı için kullanılan örtmece adlar arasında *nakaiban*’ı saymıştır: Saha ağ. *nakita* “ayı” (Kulakovskiy 1979: 411), Amga *nakyban* “ayı” (P. II, 1668), İonov *nakaiban* (1916: 051) < Tung. Evenk. *nakita, naki:ta*: “ayı derisi; ayı” (ERSl. I, 380).

(56) *tülläyi*: (< ? Evenk.) “ayı (örtmece ad)”; *tülläyi*: sözcüğü Kolım ağzında ayının örtmece adı olarak kaydedilmiştir (STTT 196). Mevcut kaynaklarda sözcüğün kökeni ile ilgili bir açıklamaya rastlanmamıştır. Evenkçe “ayı” anlamındaki *tilä, ti:lä, deläy* biçimleriyle ilgisi olabilir. < ? Evenk. *tilä, ti:lä, tülä, tu:lä* “ayı” (SSTMY II, 181), *deläy* (RusEvenkSl. II, 223). krş. (57) *tülläyi:t tua ki:la*.

(57) *tülläyi:t tua ki:la* (< ? Evenk.) “ayı”; STTT’de ayının örtmece adları arasında sayılmıştır (STTT 285). *Tülläyi:t* sözcüğü muhtemelen Kolım ağzındaki *tülläyi*: ile aynı köktendir. bk. (56) *tülläyi*:, (37) *tua ki:la*.

5.8.2. Rusçadan Ödünçlenmiş Örtmece Adlar:

(58) *cä:ciskä* < Ru. *dyadyuşka* (дядюшка) “anne ya da babanın erkek kardeşi” ~ *deduşko* (дедюшко) “dede” → “ayı”; ayının örtmece adı olan bu sözcük, STTT’ye göre Rusça *dyadyuşka* (дядюшка) “anne ya da babanın erkek kardeşi” sözcüğünden gelmektedir (STTT 75). Rusça *dyadyuşka* sözcüğü “anne ya da babanın kardeşi” anlamındaki *dyadya* (дядя) sözcüğünün sevgi biçimidir (TSRYa. 185). Rus Halk Ağızları Sözlüğünde *deduşko* (дедюшко) “dede” sözcüğü Kolima nehri civarındaki Rusların dilinde ayının örtmece adı olarak belirtilmiştir (Filin 1972: 332). Zelenin de

Kolima nehrindekilerin ayıyı örtmece ad olarak *deduško* biçiminde adlandırdıklarını belirtmiştir (1929: 102). Sözcüğün Rusça örtmece ad *deduško* ile ilgili olması daha muhtemel görünmektedir.

(59) *mälbär, mälbär oğonor, mölbör, mölbüöt, mölbü:t* < Ru. *medved'* (*медведь*) “ayı” → “ayı”, “Kutup ayısı”; Rusça *medved'* (*медведь*) “ayı” sözcüğünün Saha ses sistemine uydurulmuş çeşitli biçimleri olan bu sözcük DSYY’ya göre örtmece addır: Saha ağ. *mälbär, mälbär oğonor* “ayı” (P. II 1548; DSYY 169); Olekma rayonu *mölbör* “ayı” (DSYY 162); Olekma, Vilyuy rayonları *mölbüöt, mölbü:t* “ayı”; Bulun “Kutup ayısı” (DSYY 163). Voronkin Sakkırır rayonunda bu sözcüğü “Kutup ayısı” anlamıyla kaydetmiş, ancak bu adın örtmece olarak kullanımına ilişkin bilgi vermemiştir: Sakkırır *mölbüöt* “Kutup ayısı” (Voronkin 1984: 159).

(60) *mi:skä* < Ru. *Miška (Мушка)* → “ayı”; Rus dilinde yaygın olarak ayının örtmece adı olarak kullanılan ve özel ad niteliğinde olan bu sözcük çeşitli Saha ağızlarında da “ayı” veya “Kutup ayısı” anlamında örtmece ad olarak kullanılmaktadır: Saha ağ. Olekma ve Sakkırır sayonları *mi:skä* “ayı”, Bulun rayonu “Kutup ayısı” (DSYY 159) < Ru. *Miška*.

(61) *taptı:gin* < Ru. *Toptgin (Топтыгин)* → “ayı”; Rus dilinde “ayı” için örtmece ad olarak kullanılan özel adlardan biridir. Kulakovskiy ayının örtmece adları arasında Rusçadan ödünçlenerek kullanılan Saha *taptı:gin* < Ru. *Toptgin* (Kulakovskiy 1979: 411) adını da saymıştır.

5.9. Diğer Örtmece Adlar

Yukarıda belirtilen anlam gruplarının hiçbirine ait olmayan, kökeni anlaşılamayan ve kökeniyle ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamayan sözcükler bu grupta ele alınmıştır. Bu sözcüklerin bir kısmının Tunguz lehçelerinden ödünçlenmiş olması ya da ayının doğrudan adı olan *ähä*’den sesbirimsel değişiklik yöntemiyle üretilmiş olması mümkündür.

(62) *abı:y* “ayı”; Saha Ağızları Sözlüğü’nde Sadın alt ağzında “ayı” anlamında örtmece ad olarak kaydedilmiştir (STTT 34). *A:bıy* sözcüğünden sesbirimsel değişiklik yöntemiyle üretilmiş olması muhtemeldir. Kulakovskiy *a:bıy* sözcüğünü ayının doğrudan adları arasında saymıştır (Kulakovskiy 1979: 411). Ancak DSYY bu sözcüğü yine Kulakovskiy’e dayanarak vermekte, ancak örtmece ad olarak bildirmektedir (DSYY 37, 372). I. Hauenschild de bu sözcüğü “baba tarafından dedenin erkek kardeşi” olarak açıklamış ve örtmece ad olduğunu belirtmiştir (Hauenschild 2008: 3). Krş. (1) *abağa*.

(63) *çıkkiya:s* “ayı”; Srednekolmsk ve Verhnekolmsk rayonlarında “ayı” anlamında örtmece ad olarak tespit edilmiştir (DSYY 304).

(64) *öhö* “ayı”; Habarovsk bölgesi, Udsk Sahalarının ağzında ayının örtmece adı olarak tespit edilmiştir (STTT 150). Sözcük *ähä* “dede; ayı” sözcüğünü anımsatmakla birlikte *ä* > *ö* değişmesi açıklanamamaktadır. Bu adın sesbirimsel değişiklik yöntemiyle oluşturulmuş olması muhtemeldir.

(65) *ohoko:n* “ayı”; Vilyuy rayonu ağzında ayının örtmece adı olarak tespit edilmiştir (DSYY 190). Evenkçeden ödünçlenmiş küçültme ve sevgi gösteren ekin ayırt edilebildiği bu sözcük *ähä* ya da *öhö* sözcükleriyle ilişkili olabilir. Bu

sözcüğün sesbirimsel değışiklik yöntemiyle oluşturulmuş olması muhtemeldir. Krş. (3) *äçä:kä, ähäkä:n*.

(66) *täppihä, tappiha* “ayı”; Vilyuy rayonunda *täppihä ~ tappiha* “ayı” (DSYY 236, 257) anlamında örtmece ad olarak tespit edilmiştir.

6. Sonuç:

Saha Türklerinin ayının insandan dönüştüğü, olağanüstü güçleri olduğu, insanları duyabildiği, anladığı gibi inanışları, ayının adının doğrudan anılması ile ilgili tabunun ve Saha Türkçesinde ayı ile ilgili zengin bir örtmece söz varlığının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ayı ile ilgili benzer inanışları paylaşan farklı toplumlara (Evenk, Yukagir, Rus ve tarihsel olarak da Moğol) iç içe ya da komşu olarak yaşamaları da ayı ile ilgili söz varlığının genişlemesindeki önemli etkenlerden biridir.

Saha toplumunda ayı ile ilgili inanışların güçlü bir biçimde varlığını sürdürmesi Saha Türkçesinde ayının doğrudan adı olan OTü. **adıg* sözcüğünün kaybolmasına, bu sözcüğün yerini çeşitli örtmece sözcüklerin almasına neden olmuştur. Zamanla örtmece sözcüklerin sıradanlaşıp örtmece karakterini kaybetmesi ve yeni örtmece sözcüklerin ortaya çıkmasıyla da ayı ile ilgili geniş bir söz varlığı ortaya çıkmıştır.

Ayının adlandırılması ile ilgili söz varlığını öncelikle doğrudan adlandırmalar ve örtmece adlar olarak ayırmak mümkündür. Ayının örtmece adları çoğunlukla genel olarak ayı cinsini ifade eden adlardır. Bununla birlikte örtmece söz ve söz öbekleri incelendiğinde çoğunun bozayının tür özellikleri ya da yaşam biçimini işaret eden unsurlar taşıdığı dikkati çeker (kürkünün rengi, ormanda yaşaması vb.).

Ayı için kullanılan 66 örtmece adlandırma tespit edilmiştir. Örtmece adların üretiminde şu araçlardan faydalanılmıştır; 1) Türetme (*çıyda:x, mäppär, mappıyar*), 2) Eğretileme: *abağa* “amca”, *äbä, äbä:kiy, äbäkkä* “nine”, *äçä:kä, ähäkän* “dedecik”, *kırcağas* “yaşlı”, *oğonñor* “yaşlı”, *öböğön, öbüge* “ata”, *ma:mık, ma:mıka:n* vb. “hükümdar”, *toyon* “hükümdar”, *xardağas* “kütük parçası”, *talkı* “deri işleme aleti” vb.; 3) Ad aktarma: *mäppär* “eğri bacaklı”, *xara* “kara”, *xara tü:lä:x* “kara tüylü”, *oyu:rda:ğı* “ormandaki”, *tata:ğı* “taygadaki”, *arğaxta:x* “mağaralı, mağarası olan” vb.; 4) Dolaylama: *ta kı:la* “taya hayvanı”, *sir kı:la* “yer hayvanı”, *arğaxta:x oğonñor* “mağaralı ihtiyar” vb.; 5) Zamirleştirme: *kini* “o”; 6) Ödünçleme: *ama:ka* (< Evenk.), *mö:mö*: (Evenk.< Yukagir), *nakıta, nakıyban* (< Evenk.) vb., *cä:ciskä* (< Ru.), *mi:skä* (<Ru.), *mälbär* (<Ru.), *taptı:gın* (Ru.). Bu yöntemlerin iç içe geçmiş bir biçimde kullanılması da söz konusudur.

Örtmece adlar, asıl anlamlarından yola çıkılarak şu şekilde sınıflandırılabilir:

- 1) Akrabalık ilişkilerini ve insanın yaşlılık dönemini belirten adlar (6 adlandırma);
- 2) Unvanlar ve saygı bildiren hitap biçimleri (4 adlandırma);
- 3) Ayının gücünü ve büyüklüğünü ifade eden adlar (3 adlandırma);
- 4) Ayının davranış özelliklerini belirten adlar (5 adlandırma);
- 5) Ayının fiziksel özelliklerini belirten adlar (gövdesinin iriliği, kürkünün özellikleri, dişleri ile ilgili 15 adlandırma)
- 6) Ayının yaşadığı yer ve yaşam biçimiyle ilgili adlar (16 adlandırma)
- 7) Zamirler (1 adlandırma);
- 8) Ödünçlenmiş “ayı” anlamında sözcükler (11 adlandırma);
- 10) Diğer (5 adlandırma).

Akrabalık ya da insanın yaşlılık dönemini belirten örtmece adların (*abağa* “amca”, *äbä* “nine”, *äçä:kä*, *ähäkän* “dedecik”, *karçağas*, *oğonñor* “yaşlı”) oluşmasında ayıya duyulan saygının yanı sıra ayının insanın atası ya da akrabası olmasıyla ilgili söylencelerin de etkili olduğu düşünülmektedir. Ancak, bu adlandırmalar sadece ayıya duyulan korku ve saygıdan dolayı ya da ayının öfkesini çekmemek için onun ruhunu okşayıcı adlar söyleme amacıyla oluşturulmuş ise bunları eğretilme yöntemiyle oluşturulmuş örtmece adlar olarak düşünmek gerekir. Ancak gerçekten ayının insanın akrabası olduğu inancına dayanıyor ise bu durumda eğretilmeden söz edilemez. Unvan bildiren adlandırmalar da ayıya duyulan saygı ve ayının ormanın iyisi olduğu inancı ile ilgilidir. Bunlar genellikle devrim öncesindeki sistemdeki yöneticilerin unvanlardır (*kinäs*, *ma:mik*, *toyon*) ve ayı ile hükümdar arasındaki benzerlik ilişkisine dayalı eğretilmelerdir. Hem yaşlılığı ifade eden sözcükler hem de unvanlar ayının farklı özelliklerini belirten ve sıfatlarla bir araya getirilerek dolaylı olarak ayının işaret edildiği öbekler oluşturur (*ta oğonñoro*, *arğaxta:x oğonñor*; *ta karçağasa*; *ta toyono*, *oyu:r toyono vb...*).

Ayının gücünü ve büyüklüğünü ifade eden adlar, ayının çeşitli davranış özelliklerini belirten adlar, ayının fiziksel özelliklerini belirten adlar, ayının yaşadığı yer ve yaşam biçimiyle ilgili örtmece adların üretiminde çok çeşitli eğretilmelerden (*arbağas* “eski kürk”, *xardağas* “kütük parçası”, *talkı* “deri işleme aleti”), ayının çeşitli niteliklerinin adlarının kendisine aktarıldığı ad aktarmalarından (*sırğan*, *starğan* “yabani, yırtıcı”, *çı:yda:x* “korkunç”, *arğaxta:x* “mağarası olan”, *oyu.rda:ğı* “ormandaki”, *xara* “kara”, *mappiyar* “büyük kafası ve şiş karnı olan”, *mäppär* “eğri bacaklı”) ayrıca içinde eğretilme ve ad aktarmalarının da olduğu dolaylamalardan (*ta oğonñoro*, *arğaxta:x oğonñor*, *xara k:l* “kara hayvan”, *xara tü:lä:x* “kara tüylü”, *xaraña tü:lä:x* “koyu tüylü”, *siämäx k:l* “obur hayvan” vb.) faydalanılmıştır.

Ayının gücünü ve büyüklüğünü gösteren adların üretiminde, ayının gerçekten söz konusu bölgedeki en güçlü ve büyük yırtıcı olması gerçeğinin yanı sıra muhtemelen insanların kendisi ile ilgili konuşmaları duyduğu ve anladığı düşünülen ayının kendilerine zarar vermemesi için onun hoşuna gidecek sözcükleri kullanma ihtiyacı etkili olmuştur. *Bögö* “güçlü, kudretli”, *xadaççı*, *xarda:ççı* “cesur, atak” gibi niteliklerin insana özgü olduğu düşünüldüğünde bunların ayı ile insan arasındaki benzerliğe dayalı olarak eğretilenmiş adlandırmalar olduğu söylenebilir.

Ayının davranış özellikleri de ayı ile ilgili örtmecelerin üretilmesinde kullanılmaktadır. Kış uykusu dönemine hazırlanmak üzere vücudunda yağ depolayabilmek için ayının sürekli yiyecek birşeyler arayışı içinde oluşu, korkutucu ve yabani oluşu onun doğal davranış özellikleridir. *Ko:k*, *xo:x* vb. “aç yabanileşmiş”, *moğus*, *moñus* “açgözlü, obur”, *sırğan*, *starğan* “yabani, yırtıcı” ayının doğal davranış biçimine işaret eden ad aktarması yöntemiyle oluşturulmuş örtmecelerdir.

Ayının fiziksel özelliklerini belirten adlandırmalarda genellikle gövdesinin iriliği, gövdesine göre büyük görünen başı, eğriymiş gibi görünen bacakları, iri azı dişleri ön plana çıkar. *Xardağas* “kütük parçası”, *talkı* “deri işleme aleti” irilik bakımından benzerlik ilişkisine dayalı eğretilmelerdir. *Mappiyar* “kafası büyük ve karnı şişman görünün, gülünç görünüşlü”, *mäppär* “eğri bacaklı” ayının fiziksel görünümünü niteleyen ve içinde ironi barındıran sözcüklerdir. Bu örtmecelerde ayıya ait olan niteliklerin adı ayının kendisi için kullanılmıştır. Örtmece adların önemli bir kısmı ise kürkü ile ilgilidir. Kürkü genellikle tüyleri dökülmüş ya da karışık ve kabarık tüylü bir paltoya (*arbağas*) bazen de siyah bir palto ya da kabana (*xara saññıñax*) ya da böyle bir palto giymiş hayvana (*arbağasta:x*, *arbağasta:x*

ki:l) benzetilir ya da doğrudan tüylerinin koyu renkli olmasına dikkat çekilir (*xara*, *xara ki:l*, *xara tia xarda:ççita*, *xara tü:lä:x*, *xaraña tü:lä:x*). Diğer bir tematik grup ise ayının yaşadığı yer ve yaşam biçimiyle ilgilidir. Bu gruptaki adlandırmaların büyük bir kısmı ayının ormanda yaşaması ya da hükmetmesine işaret eder. *Oyu:rda:ği*, *tata:ği* vb. ayının ormanlık bölgelerde yaşıyor olmasına işaret eden ad aktarmalarıdır. *Oyu:r oğuha* “orman boğası”, *oyu:r toyono* “ormanın hükümdarı”, *tia ki:la* “ormanın yabani hayvanı”, *tia kırcağasa*, *tia oğonhoro* “ormanın ihtiyarı”, *tia kinä:hä*, *tia toyono* “ormanın hükümdarı” gibi içinde eğretilemelerin ve ad aktarmalarında olduğu öbekler ayının ormanda yaşıyor olmasına işaret eden dolaylamalardır. Diğer bir grup adlandırma ise ayının kışın yaşadığı ininin ya da mağarasının olmasına (*arğaxta:x* “mağarası olan”, *ciälä:x* “evi olan”, *otu:la:x* “çalı çırpıdan barınağı olan”) işaret eden ad aktarmalarıdır. *Silis annina:ği* “kök altındaki”, *sir ki:la* “yer hayvanı” ayının inini hazırladığı ve yaşamını sürdürdüğü yere dikkat çeken dolaylamalardır. *Sayññi* “yazınki, yazlık” ayının kış aylarında inine çekilirken havalar ısındığında ortaya çıkmasına işaret eden bir ad aktarmasıdır.

Özellikle *ki:l* “yabani hayvan”, *oğonhor*, *kırcağas* “yaşlı” sözcükleri ile çeşitli unvanların (*toyon*, *kinä:s*) ayının çeşitli niteliklerini belirten ad ya da sıfatlarla bir araya getirilmesiyle yabani hayvanlar kümesi içinde ayının dolaylı bir biçimde işaret edildiği öbekler ortaya çıkar: *arbağasta:x ki:l*, *ulu: ki:l*, *siämāx ki:l*, *xara ki:l*, *tia ki:la*, *sir ki:la*, *arbağasta:x oğonhor*, *tia oğonhoro*, *tia kırcağasa*, *tia toyono*, *oyu:r toyono*, *tia kinä:hä* vb.

Tabu kavramların zamirlerle karşılanması genel olarak örtmece ad üretiminde yaygın bir yöntemdir. Saha Türkçesinde ayının örtmece adlandırılmasıyla ilgili olarak da 3. teklik kişi zamirinin kullanıldığı tespit edilmiştir (*kini* “o”).

Tabu kavramların farklı dillerden ödünçlenmiş sözcüklerle örtülmesi de yaygın yöntemlerden biridir. Ayının doğrudan adının örtülmesi için ödünçlenen sözcükleri kaynağına göre iki gruba ayırmak mümkün olmaktadır: Tunguzcanın lehçelerinden ödünçlenenler ve Rusçadan ödünçlenenler. Hem Tunguz dilli halklarda hem de Ruslarda ayı adının doğrudan söylenmesiyle ilgili tabuların olduğu bilinmektedir. Özellikle Tunguzcada ayının çok sayıda örtmece adı vardır. *Ağı (?)*, *ama:ka*, *bağihax (?)*, *mö:mö*, *nakita*, *tüllävi* vb. Sahaların komşu ve iç içe yaşadıkları Tunguz dilli halklardan “ayı” anlamında ödünçledikleri sözcüklerdir. Rusçadan da ayı anlamında ödünçlenmiş sözcükler tespit edilmiştir (*cä:ciskä*, *mälbär*, *mi:skä*, *taptı:gin*). Bunların bir kısmı Rusçada da ayının örtmece adı olarak kullanılan sözcüklerdir. Bu sınıflandırmanın dışında kalan beş adlandırmanın ise doğrudan anlamı ve kökeni ile ilgili bilgiye ulaşılamamıştır (*abı:y*, *çıkkiya:s*, *öhö*, *ohoko:n*, *täppihä-tappiha*). Bunların bir kısmı büyük ihtimalle sesbirimsel değişiklik yöntemiyle oluşturulmuş ya da Tunguzcanın lehçelerinden ödünçlenmiş adlandırmalardır.

Dil, Lehçe, Ağız Kısaltmaları

[ağ.]: ağız, ağızlar

[Alt.]: Altay Türkçesi

[ETü.]: Eski Türkçe

[EUyg.]: Eski Uygurca

[Evenk.]: Evenkçe

[Hal.]: Halha Moğolcası

[Hks.]: Hakas Türkçesi

[Kal.]: Kalmıkça

[Mo.]: Moğolca
[OT.] Ortak Trkęe
[Ru.]: Rusęa
[Tung.]: Tunguzca
[yd.]: yazı dili
[YMo.]: Yazılı Moğolca

Eser Adı Kısaltmaları

[Dal’]: Dal’, 2003.
[DLT]: Kâşgarlı Mahmud, 2005.
[DSYY]: Afanas’yev, Voronkin vd., 1976.
[DW]: Stachowski, 1993.
[ED]: Clauson, 1972.
[EDAL]: Starostin vd., 2003.
[ERSL.]: Boldirev, 2000.
[ESMY]: Sanjeyev vd. , 216.
[ESTYa I]: Sevortyan, 1974.
[ESYY]: Popov, 2003.
[EvenkRusSl.]: Vasil’yeviç, 1958.
[HakRusSl.]: Subrakova, 2006.
[IACUTICA]: Kałuzyński, 1995.
[Lessing]: Lessing, 1960.
[OyrRSL.]: Baskakov, Toşçakova, 1947.
[P.]: Pekarskiy, 1959.
[PALLAS]: Pallas, 1811.
[RusAltSl.]: Baskakov, 1964.
[RusEvenkSl.]: Vasil’yeviç, 2005.
[RusYakSl.]: Afanas’yev, Haritonov, 1968.
[SSTMY]: Tsintsius, 1975-1977.
[STBUT V]: Sleptsov, 2008.
[STBUT VI]: Sleptsov, 2009.
[STTT]: Voronkin, Alekseyev, 1995.
[ŞRRŞSL.]: Kurpeşko-Tannagaşeva, 1993.
[TMEN]: Doerfer, 1963.
[TRRTSL.]: Rassadin, 1995.
[TSRYa]: Ojegov, Şvedova 1998.
[TuvRusSl.]: Tenişev, 1968.
[VEWT]: Räsänen, 1969.
[YakRusSl.]: Sleptsov, 1972.

Kaynakęa

AFANAS’YEV, P.S., L.N. HARİTONOV (Red.), (1968), *Russko-yakutskiy slovar’*, Moskva: İzdatel’stvo “Sovetskaya entsiklopediya”.

AFANAS’YEV, P.S., M.S., VORONKİN ve M.P., ALEKSEYEV, (1976), *Dialektologiğeskiy slovar’ yakutskogo yazıka*, Moskva: İzdatel’stvo:Nauka.

AFANAS’YEV, Pyotr Savvię, (1996), *Saxa biliñni tla. Leksikologiya*, Cokuuskay: Saxa gosudarstvennaya un-tın izd-ta.

AHMETOV, Edil, (1995), *Türki tillerindegi tabu men evfemizmdler*, Almatı: “Ğılım”.

ALLAN Keith ve Kate BURRIDGE (1991), *Euphemism & Dysphemism*, New York-Oxford: Oxford University Press.

ARAPOVA N. S., (1998), Evfemizmi, *Bol’soy entsiklopediğeskiy slovar’. Yazıkoznaniye*, (Glavniy redaktor V.N. Yartseva), Moskva: Nauğnoye izdatel’stvo “Bol’shaya Rossiyskaya Entsiklopediya”: 590.

- BASKAKOV, N. A. (Red.), (1964), *Russko-Altayskiy slovar'*, Moskva: İzdatel'stvo "Sovetskaya Entsiklopediya".
- BASKAKOV, N.A. ve T.M. TOŞÇAKOVA, (1947), *Oyrotsko-russkiy slovar'*, Moskva: OGİZ Gosudarstvennoye izdatel'stvo inostrannix i natsional'nix slovarey.
- BOLDIREV, Boris Vasil'yeviç, (2000), *Evenkiysko-russkiy slovar'*, *Çast'1 A-P*, Novosibirsk: İzdatel'stvo SO RAN Filial "GEO"; *Evenkiysko-russkiy slovar'*, *Çast'2 R-Ya*, Novosibirsk: İzdatel'stvo SO RAN Filial "GEO".
- BORGOYAKOV, V.A., (2001), "Nazvaniya xişçnix zverey (po materialam dialektov xakasskogo yazıka)", *Yejegodnik instituta sayano-altayskoy tyurkologii/Soyan-Altay tyurkologiya institudınıñ çıl çundızı*, Vıp. V, Abakan: İzdatel'stvo Xakasskogo gosudarstvennogo universiteta im. N.F. Katanova: 60-62.
- CLAUSON, Sir Gerard, (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Clarendon Press.
- ÇANKOV, Dmitriy İvanoviç, (1987), "Sinonimi v xakasskom yazıka", *Leksikologiya i slovoobrazovaniye xakasskogo yazıka*, Abakan: "Xakasiya": 82-90.
- DAL', Vladimir, (2003), *Tolkoviy slovar' jivogo velikoruskogo yazıka: v çetiryox tomax*, Moskva: "Russkiy yazık".
- DEMİRCİ, Kerim, (2008), "Örtmece (Euphemism) Kavramı Üzerine", *Millî Folklor*, 2008, Yıl 20, Sayı 77: 21-34.
- DOERFER, Gerhard, (1963), *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen: unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit*, Volume 1, Wiesbaden: F. Steiner.
- Doklad "Ob ekologičeskoj situatsii v Respublike Saxa (Yakutiya) za 2015 god*, Yakutsk 2016 (www.minpriroda.sakha.gov.ru/dokladi-o-sostajanii-okruzhajuschej-sredy).
- DURANLI, Muvaffak, (2006), "Saha Türklerinde Ayı Kültü ve Bu Kült Çevresinde Oluşan İnançlar", *Sibirische Studien*, Sommer 2006, 1, 1, Göttingen-İstanbul, 105-116.
- DYRENKOVA, Nadejda Petrovna, (1930), "Bear worship among Turkish tribes of Siberia", *23rd International Congress of Americanists*, NewYork: International Congress of Americanists: 411-440
- FİLİN, F.P. (Red.), (1972), *Slovar' russkix narodnix govorov*, Vıp. VII, Leningrad: Leningradskoye otdeleniye izdatel'stva "Nauka".
- FRAZER, Sir James George, (1919), *The Golden Bough, A Study in Magic and Religion, Part II: Taboo and The Perils of the Soul*, London: Macmillan and Co.
- GÜNGÖR Ahmet, (2006), "Tabu-Örtmece (Euphemism) Sözlere Üzerine", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Esntütüsü Dergisi (TAED)*, Sayı 29: 89-93.
- HARUZİN, Niolay Nikolayeviç, (1899), *Medvej'ya prisyaga i totemiçeskiye osnovi kul'ta medvedya u ostryakov i vogulov*, Moskva: Postavşçik Vsoçayşago Dvora T-vo Skorop. A.A. Levenson.
- HAUENSCHILD, Ingeborg, (2008), *Lexikon jakutischer Tierbezeichnungen*, TURCOLOGICA, Band 77, Wiesbaden: Harrasowitz Verlag.
- İONOV, V.M., (1916), "Medved' po vozreniyam yakutov", *Jivaya starina*, God XXIV, Vıp.3, 1915, Prilojeniyeniye No.3, Petrograd: 051-058.
- KALUZYŃSKI, Stanisław, (1961), *Mongolische Elemente in der Jakutischen Sprache*, Warszawa: Panstwowe wydawnictwo naukowe.
- KALUZYŃSKI, Stanisław, (1995), *Iacutica: Prace jakutoznawcze*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie DIALOG.
- KANSU YETKİNER, N., (2006), *Blood, Shame and Fear: Self-Presentation Strategies in Turkish Women's Talk about their Health and Sexuality*, PhD thesis Rijksuniversiteit Groningen, Behavioral and Cognitive Neural Sciences research school.
- KÁROLY, László, (2008), "Yakut names for animals in Pallas's *Zoographia*", *Acta Orientalia*, 61 (3): 295-323.
- KÂŞGARLI, Mahmud, (2005), *Divanu Lugati't-Türk*, (Çev. S. Erdi ve S. Tuğba Yurteser), İstanbul: Kabcacı Yayınevi.

- KİLLİ YILMAZ, Gülsüm, (2008), “Sibirya Türklüğünde “Ayı” İle İlgili İnanışlar”, *Av ve Avcılık Kitabı*, (Editörler: E. GÜRSOY NASKALİ ve H. OYTUN ALTUN, İstanbul: KİTABEVİ: 433-454.
- KİLLİ YILMAZ, Gülsüm, (2014), “Sibirya Türk Halklarının Dillerinde Ayı İle İlgili Örtmece Söz ve İfadeler”, *The Second International Symposium of Turkology “Questions and Developments of Modern Turkology Studies”*, Faculty of Oriental Studies, University of Warsaw, September 12-14, 2012, Warsaw/Poland: 313-326.
- KOPILENKO, M. M., (1997), *Osnovi etnolingvistikı*, Almatı: “Akıl Kitabı”.
- KORKİNA Ye.İ., Ye. İ. UBRYATOVA ve L.N. XARİTONOV, N. Ye. PETROV (Red.), (1982), *Grammatika sovremennogo yakutskogo literaturnogo yazıka: fonetika i morfologiya*, Moskva: İzdatel'stvo “Nauka”.
- KULAKOVSKIY, A. Y., (1979), *Nauçnyye trudy* (Haz. N.V. Yemel'yanov ve P.A. Sleptsov), Yakutsk: Yakutskoye knijnoye izdatel'stvo.
- KURPEŞKO-TANNAGAŞEVAN. N. ve F.Ya. APON'KİN (1993). *Şor-kazak pazok kazakşor ügredig söstük/Şorsko-russkiy i russko-şorskiy slovar'*, Kemerovo: Kemerovskoye knijnoye izdatel'stvo.
- LAUDE-TSİRTAUTAS, İ., (1976), “K voprosu o tabu i evfemizmax v kazaxskom, kirgizskom i uzbekskom yazıkax”, *Sovetskaya tyurkologiya*, 1976, No:4: 72-86.
- LESSING, Ferdinand D. (Gen. Ed.), (1960), *Mongolian-English Dictionary*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- LI, Yöng Söng, (1999), *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*, İstanbul: Simurg.
- LINFOOT-HAM, Kerry, (2005), “The Linguistics of Euphemism: A Diachronic Study of Euphemism Formation”, *Journal of Language and Linguistics*, Vol. 4 No. 2: 227-263.
- MAAK, Riçard Karloviç, (1886), *Vilyuyskiy okrug Yakutskoy Oblasti*, Ç. II, S. Peterburg: Tipografiya i Xromolitografiya A. Tranşelya.
- MEL'NİKOVA, L.V., (1994), *Tofi, İstoriko-etnografiçeskiy oçerk*, İrkutsk: Vostočno-sibirskoye knijnoye izdatel'stvo.
- MORDOSOV, İ.İ., (2006), “Bury medved' (Ursus Arctos L.) Yakutii”, *Vestnik YaGU*, Tom 3, No: 4: 21-31.
- MOSKVIN, V.P., (2001), “Evfemizmi: sistemniye svyazi, funktsii i sposobi obrazovaniya”, *Voprosı yazıkoznaniya*, 2001, No: 3: 58-70.
- OJEGOV, S.İ. ve N.Yu. ŞVEDOVA, (1998), *Tolkovny slovar' russkogo yazıka*, Moskva: Azbukovnik.
- ÖLMEZ, Mehmet, (2007), *Tuwinischer Wortschatz mit alttürkischen und mongolischen Parallelen*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- PALLAS, P. S., (1811), *Zoographia Rosso-Asiatica: sistens omnium animalium in extenso Imperio Rossico, et adjacentibus maribus observatorum recensionem, domicilia, mores et descriptiones, anatonen atque icones plurimorum*, Petropoli: In officina Caes. Acadamae Scientiarum Impress. MDCCCXI.
- PAVLOVA, İ.P., (1996), *Leksiçeskaya Sistema evfemizmov yakutskogo yazıka*, Avtoreferat dissertatsii na soiskaniye uçenoy stepeni kandidata filologiçeskiy nauk, Yakutsk.
- PEKARSKIY, E. K. ve N. P. POPOV, (1928), *Sredi yakutov (Sluçayniye zametki)*, İrkutsk: Tip.izd. “Vlast' truda”.
- PEKARSKIY, E.K., (1959), *Slovar' yakutskogo yazıka*, T. I-III, Moskva: İzdatel'stvo AN SSSR.
- POPOV, Gavriil Vasil'yeviç, (2003), *Etimologiçeskiy slovar' yakutskogo yazıka*, ç. I, Novosibirsk: “Nauka”.
- POPPE, Nikolaus, (1961), *Jakutische Etymologien*, *Ural-Altische Jahrbücher*, 33, 1961: 136-141.
- POTAPOV, Leonid Pavloviç, (1929), “Oxotniç'i pover'ya i obyadı u altayskiy turkov”, *Kul'tura i pis'mennost' Vostoka*, Baku, 1929, Kn. 5: 123-149.
- RADLOFF, Wilhelm, (1893), *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*, V.I/1, S. Peterburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademi Nauk.

- RADLOFF, Wilhelm, (1908), *Die jakutische Sprache in ihrem Verhältnisse zu den Türksprachen*, St. Petersburg: Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- RÄSÄNEN, M., (1969), *Versuch eines etymologischen Wörterbuch der türkischen Sprachen*, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- RASSADİN, Valentin İvanoviç, (1980), *Mongolo-buryatskiye zaimstvovaniya v sibirskix tyurkskix yazıkax*, Moskva: İzdatel'stvo "Nauka".
- RASSADİN, Valentin İvanoviç, (1995), *Tofalarsko-russkiy russko-tofalarskiy slovar'*, İrkutsk: Vostočno-sibirskoye knijnoye izdatel'stvo.
- ROMANOVA, Agniya Vasil'yevna, Anna Nikolayevna MIREYEVA ve Pyotr Petroviç BARAŞKOV, (1975), *Vzaimovliyaniye evenkiyskogo i yakutskogo yazıkov*, Leningrad: İzdatel'stvo "Nauka" Leningradskoye otdeleniye.
- ROUX, Jean-Paul, (2005), *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, (Çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- SANJEYEV, G.D., M.N. ORLOVSKAYA ve Z.V. ŞEVERNİNA, (2016), *Etimologičeskiy slovar' mongol'skix yazıkov*, T. II, G-P, Moskva: İV RAN.
- SEROŞEVSKİY, V.L., (1993), *Yakut*, Moskva: Rossiyskaya političeskaya entsiklopediya.
- SEVORTYAN, E. V., (1974), *Etimologičeskiy slovar' tyurkskix yazıkov (obşçetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovi na glasnıye)*, Moskva: İzdatel'stvo "Nauka".
- SKRYABINA, A.A., (2017), "Evmimizni o totemnix jivotnix v oxotniç'ey leksike yakutskogo yazıka", *Filologičeskiye nauki, Voprosi teorii i praktiki*, 2017, No: 1 (67), v 2-x ç., Ç.2: 178-180.
- SLEPTSOV, P. A. (Obşç. Red.), (2008), *Saxa tılın bıhaarılaax ulaxan tılçıta, V Tuom*, Novosibirsk: Nauka.
- SLEPTSOV, P. A. (Obşç. Red.), (2009), *Saxa tılın bıhaarılaax ulaxan tılçıta, VI Tuom*, Novosibirsk: Nauka.
- SLEPTSOV, P. A. (Red.), (1972), *Yakutsko-russkiy slovar'*, Moskva: İzdatel'stvo "Sovetskaya entsiklopediya".
- STACHOWSKI, Marek, (1993), *Dolganischer Wörschatz/ Lexica Dolganica*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. 1086), Kraków.
- STACHOWSKI, Marek, (1995), "Über jakutische Etymologien im Werk von W. Sieroszewski", *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 86, Helsinki: 187-195.
- STAROSTİN, Sergey, Anna DYBO ve Oleg MUDRAK, (2003), *Etymological Dictionary of the Altaic Languages (Handbook of Oriental Studies, Vol. VIII*, Leiden-Boston: Brill.
- SUBRAKOVA, Ol'ga Vasil'yevna (Red.), (2006), *Hakassko-russkiy slovar'/Xakas-oris söstik*, Novosibirsk: Nauka.
- ŞÇERBAK, A. M., (1961), "Nazvaniya domaşnix i dikix jivotnix v tyurkskix yazıkax. *İstoričeskoye razvitiye leksiki tyurkskiz yazıkov*, Moskva: İzdatel'stvo Akademii nauk SSSR: 82-172.
- TENİŞEV, Edhem Rahimoviç (Red.), (1968), *Tuvinsko-russkiy Slovar'*, Moskva: İzdatel'stvo "Sovetskaya Entsiklopediya".
- TİMOFEYEV-TEREŞKİN, Mixail Nikolayeviç N., (1927), *Oçerki puşnogo dela v Yakutii*, İrkutsk: Tip. izd. "Vlast' Truda".
- TSİNTSİUS, Vera İvanovna, (1975), *Sravnitel'nyy slovar' tunguso-man'çjurskix yazıkov. Materiali k etimologičeskomu slovarıy*, T. I, Leningrad: İzdatel'stvo "Nauka".
- TSİNTSİUS, Vera İvanovna, (1977), *Sravnitel'nyy slovar' tunguso-man'çjurskix yazıkov. Materiali k etimologičeskomu slovarıy*, T. II, Leningrad: İzdatel'stvo "Nauka".
- VARDAR, Berke (Yön.), (1998), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Ankara, İzmir: ABC Kitabevi A.Ş.
- VASİL'YEVİÇ, Glafıra Makar'yevna, (1958), *Evenkiysko-russkiy slovar'*, Moskva: Gosudarstvennoye izdatel'stvo inostrannix i natsional'nix slovarey.
- VASİL'YEVİÇ, Glafıra Makar'yevna, (2005), *Russko-evenkiyskiy slovar'*, v 2 ç., Sankt-Peterburg: Filial izdatel'stva "Prosveşçeniye".

- VAYSMAN, A.L., S.N. LYAPUSTİN, A.V. KUŞNİRENKO vd. (Sost.), (2006), *Medvedi severa Dal'nego Vostoka Rossii: kratkiy spravočnik dlya sotrudnikov tamojennix organov*, Moskva: Vsemirniy fond dikoy prirodi (WWF).
- VENDRYES, J.V., (2001), *Dil ve Düşünce*, (Çev. Berke Vardar), İstanbul: Multilingual Yayınları.
- VERBİTSKIY, V. İ., (1893), *Altayskiye inorodtsi*, Sbornik etnografiçeskih statey i izsledovaniy altayskogo missionera, protoiyereya V.İ. Verbitskago, Moskva: Vısooçayşe utverjdyonnoye Tovarışçeskiye otnoşeniya Skoropeçatii A.A. Levenson'.
- VORONKİN M. S., (1984), *Severo-zapadnaya gruppa gorovor yakutskogo yazıka*, Yakutsk: Yakutskoye knijnoye izdatel'stvo.
- VORONKİN, M.S., M.P., ALEKSEYEV ve Yu.İ., VASİL'YEV (Haz.), (1995), *Saxa tüölbe tulın tulcıtı (Ebii tom)*, Novosibirskay: VO "NAUKA".
- YADRİNTSEV, Nikolay Mihayloviç, (1890), "O kulte medvedya, preimuşçestvenno u severnih inorodtsev", *Etnografiçeskoye obozreniye*, God 2-oy, Kniga 4, No:1: 101-115.
- YAIMOVA, Nina Aleksandrovna, (1990), *Tabuirovannaya leksika i evfemizmi v altayskom yazıke*, Gorno-Altaysk: Gorno-Altayskiy nauçno-issledovatel'skiy institut istorii, yazıka i literaturı.
- ZELENİN, Dmitriy Konstantinoviç, (1929), *Tabu slov u narodov Vostoçnoy Yevropı i Severnoy Azii, I. Zapreti na ohote i inih promislah. Sbornik Muzeya antropologii i etnografii*, T.VIII: 1-151.
- ZOLOTAREV, Aleksandr Mihayloviç, (1934), *Perejıtki totemizma u narodov Sibiri*, Leningrad: İzdatel'stvo instituta narodov Severa TsİK SSSR.